

szombat

2002. április

A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület folyóirata.
Megjelenik évente tízszer.

Szerkesztőbizottság:

Dési János
Itamár József-Keszthelyi
Kovács András
Seres László
Székely Gábor
Tatár György
Turán Tamás

Szerkesztőség:

Szántó T. Gábor
(főszerkesztő)
Gadó János, Novák Attila

A megjelenést támogatja:

Nemzeti Kulturális Alapprogram,

NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG
MINISZTERIUMA

Ronald S. Lauder Alapítvány

A héber és jiddis szavak átírása a szerzők felfogását tükrözi.

Terjeszti a HÍRKER Rt.,
NH Rt., a Kiadói Lapterjesztő
Kereskedelmi Kft
és a Sziget Rehabilitációs
Kisszövetkezet
Izraeli képviselet:
Pirsum Chen
43 King George St.
Jerusalem
Tel.: 972-2-6222121

Címlapfotó:
Krakkói Zsidó Fesztivál
(Ruth Ellen Gruber felvétele)

A kéziratok szerkesztése
lezárult: 2002. március 19-én.
Szerkesztőségi
és kiadóhivatal:
1065 Budapest, Révay u. 16.
Bálint Zsidó Közösségi Ház,
234-es és 235-ös szoba.
Telefon:
311-9214/136, 137
Telefon/fax: (36-1) 311-6665
Szerkesztőségi órák
és hirdetésfelvétel:
csütörtökönként
16 és 17 óra között.

Lapunk e-mail címe:
szombat@elender.hu
Címünk az interneten:
http://www.c3.hu/~szombat

Előfizethető a kiadó-
hivatalban, illetve
postautalványon az OTP
11709002-20066703
„Szombat” számú alszámlán.
Lapengedély száma:
III/Kul/174/1989.

HU ISSN 0865-3844

Nyomta: Szikra Lapnyomda

T A R T A L O M

HAZAI DOLGAINK

- 3 Négy év – halkuló remények
(*Novák Attila*)
- 5 Negatív egyenleg – A Fidesz-
kormány négy éve zsidó
szempontból (*Gadó János*)
- 7 Lugosi Viktória: Hidegkút

VILÁG

- 8 Kis zsidó demográfia
- 9 „Az iszlamista ideológia
semmilyen kompromisszumra
nem hajlandó” – Beszélgetés
Salom Harari izraeli biztonsági
szakértővel (*Gadó János*)
- 10 „Ha nem vonulunk vissza,
Izrael elpusztítja saját magát”
– Beszélgetés Juli Tamir
filozófus-politikussal
(*Gadó János*)

IZRAEL

VIRTUÁLIS VALÓSÁG? – ZSIDÓK KÖZÉP- EURÓPÁBAN 1989 UTÁN

- 12 Elsőként osztotta ki díjait
az Európai Zsidó Kulturális
Szövetség
- 12 Stanislaw Krajewski:
Zsidók, kommunizmus, zsidó
kommunisták (I. rész)
- 18 Simon Markish:
Az orosz zsidó irodalom
a második világháború és
a peresztrojka között
- 23 Maxim Biller:
Ignatz Bubis – Nem volt
nagy német
- 25 Judita Salgo:
A száműzetés naplója
(Részletek)
- 27 Piotr Szewc:
Alkonyok és reggelek
(részlet)
- 31 Ruth Ellen Gruber:
Virtuális zsidók

Summary

During the last four years of the FIDESZ-government the country has seen a strong economical development and major technological advances. Meanwhile the dynamics of the right wing has triggered a surge of nationalism, a conservative and corporativist mood among those in power. As this is a sensitive area for Hungarian Jews, they have reacted – according their traditions – by assuming the assimilationist, antifascist point of view. This reaction is understandable but the assimilationist strategy definitely prevents the intellectual modernisation and the democratisation of the Jewish community – can be read in the editorial.

Attila Novák, however, points out that an unconditioned commitment to MSZP (the present opposition) should not be our reaction to the governing party's false historical myths, attempts at centralising power, establishing a clientele and taking public property. The leaders of MSZP behaved in the same way when their party was in power. The only, but significant difference between the two parties is that MSZP does not have links with the ultra-right wing.

In our *Central Europe* section – supported by the *European Association of Jewish Culture* – five authors are introduced.

We publish details from the diary of **Judita Salgó**, a Hungarian Jewish writer living in Serbia, who, representing a double minority, experienced the surge of Serbian nationalism in 1988.

Stanislaw Krajewski sums his essay (*Jews, Communism, and the Jewish Communists*) up with the following lines “There was no Jewish communism, but there were Jewish communists. Discussion of this must not be left to antisemites.”

We publish an excerpt from **Piotr Szewc's** novel, “*Dusks and Mornings*”. The novel guides the reader to Zamosc in Galicia, the native town of the Polish writer. The everyday life of a pre-war Polish, Jewish town is depicted with a special focus on time: the time of a small town and the story of its

streets, houses, tradesmen, craftsmen, stones, streets and the story lasts from morning until dusk.

Simon Markish, in his book “*Russian Jewish literature between the Second World War and the Perestrojka*” discusses that Jews who write in the languages of other nations belong to the literatures of two nations simultaneously.

Maxim Biller, who lives in Munich writes an essay about **Ignatz Bubis**, who – until his death in 1999 – had been the president of the *Central Council of German Jews*. According to the writer “*he wasn't a great German*” and Germans favoured him only because he was willing to forgive their sins.

The overview is finished with a chapter from **Ruth Ellen Gruber's** book “*Virtual Jews*”. The book is an important reading because the writer seems to be unique in highlighting the fact that the disappearance of great masses of Jews from the Central Eastern European area has resulted in a state of virtual survival: there is a tendency to refer to certain elements of the Jewish past with the aim of developing tourism.

In our *Israel* section we publish two interviews. **Juli Tamir** left wing politician stresses that occupation should be ended in order to maintain the democratic and Jewish feature of Israel. If the Territories remain parts of Israel, the country will soon lose its Jewish majority. **Shalom Harari**, political and security expert however states that for the Islamic ideology so dominant in Palestinian society there is not the slightest prospect for compromise. *Hamas* and *Islamic Jihad* consider every single square centimetre of Palestine – including Haifa and Tel Aviv – holy and belonging to the Muslims.

Yehuda Lahav summarises the results of a Jewish demographic research, carried out at the Hebrew University of Jerusalem. According to the survey 37 per cent of the world Jewry lives in Israel. However, if the present trend continues, the number of Israeli Jews will reach and later exceed 50 per cent.

Egy név – egy áldozat Holokauszt emléknapi 2002

A Magyar Országgyűlés április 16-át a Holocaust Emléknapijának nyilvánította. A Magyar Zsidó Kulturális Egyesület az emléknapi előestéjén emlékezik a meg a gettókba zárt, haláltáborokba hurcolt és elpusztított, munkaszolgálatosként a halálba kergetett honfitársainkról; zsidókról, cigányokról és a többi ártatlan áldozatról. A megemlékezésen – amelyet a Terror Háza Múzeum előtt tartunk – felolvassuk az áldozatok neveit, és gyertyát gyújtunk emlékükre.

A megemlékezéssel arra is szeretnénk felhívni a társadalom figyelmét, hogy a meggyilkoltaknak máig nincs nyilvános, állami emlékműve.

A megemlékezésen,

2002. április 15-én délután 4 órától

a nevek felolvasására felkértünk iskolásokat, művészeket, közéleti személyiségeket, a demokrácia iránt elkötelezett politikusokat. Várunk minden hasonlóan gondolkodó magyar állampolgárt, hogy ezzel is emlékezzen meg, meggyilkolt több-százezer honfitársunkról.

Ha ön is szeretne a nevek felolvasásában részt venni, kérjük, jelentkezzen a 311-6665-ös telefonszámon vagy a mazsike@freemail.hu e-mail címen. Az előzetes jelentkezésre a felolvasás időbeosztása miatt van szükség.

Magyar Zsidó Kulturális Egyesület

Idén is a legjobb választás: **SZARVAS 2002**

A Lauder / JOINT
Nemzetközi Zsidó Ifjúsági Tábor
sok-sok szeretettel várja a táborozókat!

**2002. április 21-én
vasárnap 16.00-tól**

a Bálint Zsidó Közösségi Házban
(1065 Bp. Révay u.16.)

Jelentkezhetsz!

I. turnus: 6.30.-7.12. III. turnus: 7.28.-8.09
II. turnus: 7.14.-7.28. IV. turnus: 8.11.-8.23.

A idei tábor témája: „A MENORA NYOMÁBAN”

Részvételi díj: 30.000 Ft
(a díj nem tartalmazza a buszkielutazást)

Jelentkezni lehet május 31-ig a Bálint Házban:

hétfő, péntek: 8.00–12.00
kedd, szerda, csütörtök: 15.00–18.00

További információ a JOINT Irodában. Tel: 269-6689

MACHOL HUNGARIA Izraeli néptánc szeminárium

2002. április 30 - május 5, SZARVAS
Lauder/JOINT Nemzetközi Zsidó Ifjúsági Tábor

„Dél-tengeri hangulat”

Immáron 4. éve rendezzük meg Magyarországon a nemzetközi táncszemináriumot. Szeretettel várjuk mindazokat, akik eddig is szerették az izraeli néptáncot és azokat is, akik eddig nem ismerték! Várjuk mindazokat, akik már eddig is velünk töltötték évente ezt az egy hetet és az újonnan jövőket is!

Izraeli koreográfusok és tánctanárok: Oren Askenazi,
Shlomo Maman, Avivit Budnitzky, Musa Askenazi.

A programból:

- ❖ Tánctechnikák
- ❖ Koreográfia és színpadi szereplés
- ❖ Az izraeli néptánc régi és új dalai
- ❖ Különleges esti programok: táborút, időutazás, éjszakába nyúló táncmulatság
- ❖ A Szombat kimenetelét követően egész éjszakás tánc

Étkezés: a táborban teljes kóser ellátást nyújtunk.

Részvételi díj: 10.000 Ft

Egyéb információ, valamint jelentkezés
a JOINT Irodában:

1075 Budapest, Síp u. 12

Tel.: 269-6689, 269-6543; Fax: 06-1-269-6694

Jelentkezz minél hamarabb mivel
a férőhelyek száma korlátozott!!

Négy év – halkuló remények

A választások kimenetele nem túl biztató, a korábbiaknál (és itt e cikk írója beismeri tévedését) többet várt az ország jelenlegi uraitól. A hajdani fiatalok öltönyre és dzsipre váltottak át, behajtották régi farmereiket a kukába, majd jól behíztak az addig – vélhetően az érettségi óta szekrényben heverő – öltönybe. A hajdani lázadó ifjakkól nyakendős urak lettek, a szájakon kiejtett kissé régimódinak tűnő szavak pedig megvénítették ezeket a hajdan oly szimpatikus és bátor fiatalokat. A FIDESZ-kormány négy éve az utolsó reményeinket is elvette attól, hogy az országból valaha is nyugodt, „normális” demokrácia válhat, hogy nyugodtan hátradőlhetünk, mert „itt van már Kánaán”. Itt harc lesz mindig, ameddig csak élünk és lélegzünk!

Az okok a magyar politika- és társadalom fejlődésére vezethetők vissza: az uralomra jutott koalíció természetesen vonta be szövetségi rendszerébe a már eleve adott, és 1945-ben hibernálódott, majd az 1994-es választási vereség után szétzilálódott jobboldali erőket: a minél teljesebb jobboldali tér megteremtésének logikája ugyanis ezt követelte meg. A közhiedelemmel ellentétben nem az elhatárolódás hiánya a legnagyobb baj. A szélsőjobboldali és nacionalista MIÉP-től való állandó elhatárolódás csupán a magyarországi baloldalnak kedvezett volna, a magyarországi politikai kultúra *pusztán ettől* nem nagyon gazdagodott volna. A középjobb erők ugyanis kevesen vannak, és a szélsőjobbtól való állandó jobboldali elzárkózás a MIÉP karjaiba taszította volna a jobboldali szavazókat. Mivel Magyarország alkotmányos demokrácia, és erős a szélsőjobboldal által felkavart témák (pl. a multicégek magyarországi jelenlétének káros vonásai) iránti társadalmi rokonszenv, a baloldal által követelt elzárkózás a MIÉP izmosodását vonta volna maga után. Ha pedig hatóságilag tiltják be a

A Terror Háza Múzeum

drámairó pártját, akkor még a mártírium glóriája is a MIÉP feje köré vonódott volna. A magyar zsidóság, mely – történelmi okok folytán – a baloldal természetes rezervoárjának tekinthető, eleve irtózott a „jobboldali” FIDESZ-től, a párt szövetségi politikája pedig még inkább felerősítette, sőt megerősítette ezt az averziót. Az ellentéteket a kormány pár gesztusa, így **Orbán Viktor**nak az újpesti zsidó szertetőthonban tett 1999-es látogatása vagy a Holocaust-emléknap életre hívása sem enyhítette, hiszen a kormányfő (amellett, hogy közvetve a *mainstream* pozíciójába emelt és kistafirozott több – bizvást neonácinak nevezhető – médiafigurát) többször is látogatást tett „kedvenc” rádióműsoránál, a MIÉP-es Vasárnapi Újságban. Nincs olyan „néppárt” mely ilyen széles társadalmi meritést sikeresen elvé-

gezhetne, noha a szélsőjobboldal kapva-kapott az alkalmon, hogy felzárkózhatott a FIDESZ-hez, Orbánék pedig érzelemmentesen végre hajtották a jobboldali „életér” feltöltését.

A FIDESZ klientúra- és táborépítő technikája is kettős természetű volt, hiszen az MSZP hasonló irányú, a gazdasági és a kulturális életben jelenlévő befolyását ellensúlyozva, jogos igényt is kielégített. Ám a megosztottság kijelentésével maga is segítette a politikai gyűlölet elterjesztését. Jól példázza ezt – hogy saját szakmámból, a történészek világából induljak ki, a XX. Századi Intézet létrejötté. Ez – ahelyett, hogy a meglehetősen centralizált, és főleg, az MTA elnökének, **Glatz Ferenc**nek az irányítása alatt folyó és soha, még a baloldali és liberális tábornak, a kormánnyal szemben oly „bátor” (valójában csak félbátor) tagjai által sem bírált történészrekrutációja alternatívát vonta volna maga után –, maga is elősegítette egy másféleképpen, sőt, hitványabb szempontok alapján „kivá-

laszott” historikusai réteg kialakulását. Így nem a tudományos társadalom mobilitását biztosította és nem a szabadság újabb „kis köreit” hozta létre, hanem a politikai frontvonalak mentén hozott létre „tudományos” műhelyeket. Ennek eredményeképpen a FIDESZ-hez betegesen lojális, s ennek megfelelően agyonfinanszírozott (újában díszplecsnikkel is „kitüntetett”), ideológiailag szűkkeblű „elitcsapat” jött létre. Aki a kiválasztási folyamatot levezényelte, az a miniszterelnök politikai tanácsadója, **Schmidt Mária**, az Intézet vezetője, akit személyes felelősség terhel az ország közéletének romlásáért. Pedig az alapító motíváció tisztességes és igaz volt, a tágabban értelmezett Andrassy út 60. agyonvert és megalázott áldozatairól való *hivatalos* megemlékezés, a történetírásba való beemelés igénye pedig jogos és indokolt. A történelem áramvonalasítására jó példát nyújt a *Terror Háza Múzeum* létrejötte, ahol – tisztázó viták helyett – a szintén kisszámú, és a maximális lojalitást tanúsító történészcsapat engedelmesen hajtotta végre az egydimenziós, sőt (a zsidók vonatkozásában kifejezetten hazug) történelmi látkép megfestését, mely arra utal, hogy már megint felülről, a beleegyezésünk nélkül akarják eldönteni, hogy mit is tartunk a huszadik századi történelem legnagyobb kérdéseiről, megoldhatatlan és feloldhatatlan bűneiről, elkenhetetlen felelősségéről.

Valóban szükség volt arra, hogy a baloldal által bagatellizált kommunista bűnöknek méltó emlékhelyet állítsanak, ám megint ott tartunk, ahol a XX. Századi Intézet esetében. A motiváció indokolt és jogos, a megvalósítás roppant költséges, ám első osztályúan dízajnolt torzó. A zsidóknak oda lett vetve megemlékezés ténye, a jobboldali választóknak pedig a Horthy-rendszer felmentése és a kommunista terror részletes és várva várt bemutatása. Mindeközben elsikkadt a lényeg: az a fundamentális különbség, mely a két totalitárius rendszer magyarországi megjelenését jellemezte: a magyarországi zsidóság többszázszáz embervesztése más kategóriába esik, mint a méglya sötét Rákosi-kor borzalmai,

hiszen nem ítélték egy népcsoportot (pusztán származása miatt) halálra. Ugyanakkor a baloldalnak és a zsidóknak is tudomásul kellene venniük azt, hogy a holocaust ténye miatt nem vonható kétségbe, hogy a magyar kommunizmus sötét és emberellenes diktatúra volt, emberek millióit alázták meg és diszkriminálták, s a kurzusnak jócskán voltak zsidó áldozatai is. Ezt, jobboldal és FIDESZ-gyűlöletükben, még a kommunista diktatúra zsidó elszennedői is hajlamosak elfeledni, és az antikommunizmusból antiszemitizmust kiérezvén, szaladnak a baloldal kitért karjaiba. Történelmi hiba volna, ha az antikommunizmus kizárólag a magyar jobboldal terrénumává változna, és a baloldal összekötő kohéziós ereje *kizárólag* az antifasizmus és az antiszemitizmustól való félelem lenne. Nem lehet (egyébként jogosan) bírálni a FI-

*Történelmi hiba volna,
ha az antikommunizmus
kizárólag a magyar
jobboldal terrénumává
változna, és a baloldal
összekötő kohéziós ereje
kizárólag az antifasizmus
és az antiszemitizmustól való
félelem lenne.*

DESZ hazug történelmi mítoszait, centralizáló, klientúraépítő törekvéseit, a köztulajdon megdézsmálására tett törekvéseit, ha – ugyanakkor – egy másik, szintén korrupt és klientúrát létrehozott, a magyar államkasszát annak idején megcsapoló, ráadásul főleg régi arccal szereplő, „baloldali” párt mellé állunk, melynek csupán egy, bár fontos előnye van: nincsenek összefonódásai a szélsőjobboldallal.

A mostani választás tehát nem a jó és a rossz között fog eldőlni, hanem az elmúlt évtizedben felállt és kijegecesedett politikai polaritás szemben álló monsterrumai, a FIDESZ és az MSZP között. Ha valamire tanít még a magyar történelem, talán arra, hogy a tiszta politizálás eszméjét kis, mondhatni marginális politikai erők képviselik. Sosemvolt országot akarunk, ennél alább ne adjuk!

Novák Attila

Negatív egyenleg

A Fidesz-kormány négy éve zsidó szempontból

Van-e értelme a magyar választási ciklus ideje szerint mérni a zsidóság életében történt változásokat? A közösségi élet szempontjából nem feltétlenül, mivel ennek ritmusa más, és fontosabb eseményei nem kötődnek szorosan az éppen regnáló kormányokhoz. Ám mivel a zsidóság a külső körülményekre, elsősorban a politikai változásokra roppant érzékenyen reagál, mégiscsak érdemes az elmúlt négy évet szemügyre venni.

Az Orbán-kormány, hatékony propagandagépezetét működtetve, roppant energiával dolgozott azon, hogy a magyar közéletet az általa alkotott ideológiai konstrukció szerint rendezze át: a mi oldalunkon a nemzet, a haladás, a jövő; a másik oldalon a múltat képviselő, levitézett bolsevikok és szövetségeseik. Miközben igent mond az európai integrációra, vágyképei valamilyen – technikailag korszerű – konzervatív, korporatista, tekintélyuralmi rendszer formáznak.

A gyakran antidemokratikus, nemzeti, konzervatív hangvétel természetesen a Horthy-korszakot idézi fel: az akkori politikai kurzus idején sem voltak éles határok mérsékelt és szélső-jobboldal között. Vasárnapi Újság („a miniszterelnök kedvence”), Pannon Rádió, szélsőséges hangoknak teret adó Magyar Nemzet, aluljárói könyvesboltokat előntő náci „irodalom”, MIÉP-tényerés az egyetemeken – néhány adalék a szélsőjobb izmosodásához a mai Magyarországon.

Miközben azonban a kormány a honi konzervatív tábor dinamikája szerint a neobarokk korba csúszik vissza, nem hagyhatja figyelmen kívül az EU követelményeit sem: piaci liberalizálás, ki-

sebségvédelem, holocaust-megemlékezés, demokratikus együttműködés a szomszéd országokkal – ezek a szövegek járnak, ha az EU-lemezt kell föltenni. Mindez nem okoz gondot a Fidesz-gárdának, amely a hatalom iránti pragmatikus vágyból váltott át liberálisról nemzeti konzervatív irányra: ők mind a kétféle frazeológiát jól ismerik.

Az egyszerre EU-konform és tekintélyelvű politika szép példája a Lungo Drom cigányszövetség felvétele a választási koalícióba. A roma körökben is kétes legitimitású szervezetet ezzel korporatista alapon beemelték a kétpólusú politikai világképbe. Hasonló dinamika áldozata lett a *Zsidó Közéleti Unió* is: a szervezet azzal a vállalható céllal alakult, hogy a honi zsidóság egyszemélyes baloldali kötődésén lazítson, és konzervatív politikai hagyományokkal gazdagítsa a közösséget. Egy állami pénzből szponzorált konferenciától eltekintve azonban nem fejtett ki érdemleges hatást, és egyetlen látható tevékenysége az volt, hogy a kormány nyomására bevonult a *Magyarországi Zsidó Örökség Közalapítvány* (Mazsók) kuratóriumába. Alapítóinak ekképp a tekintélyes konzervatív zsidók helyett a *kormányparti zsidók* kevésbé előkelő imázsát sikerült kialakítaniuk. A ZSKU marginális jelentőségű maradt a zsidó közösségen belül, melynek megmaradt a jobboldal iránti zsigeri idegenkedése. A kormány korporativista stratégiája a zsidó közegben nem volt sikeres. Alighanem ennek is szerepe volt abban, hogy a kormány, a Mazsók-kuratórium megújításáról tárgyalva egy éven át hallgatásba burkolózott. A kuratórium működésképtelensége, a Mazsók-iroda költségeinek szinten tartása volt a következmény.

Jó példája a kettősségnek a holocausthoz való viszony is. Az elmúlt 10-15 évben a holocaust hatalmas, már-már fojtogató súlyú eseménnyé hatalmasodott a nyugati országokban. A náci népirtás áldozatait előtti főhajtás elemi gesztus minden országban, amely a nyugati kultúrkör része kíván lenni. Ennek megfelelően a magyar kormány is kötelezettséget vállalt az egykori auschwitz-i tábor területén lévő magyar pavilon felújítására, bevezette a holocaust-emléknapot az iskolákban, és 350 millió forintot hagyott jóvá holocaust-múzeum kialakítására a Páva utcai zsinagoga területén. Ám az auschwitz-i pavilon forgatókönyve zsidó körökben és a

történész szakma berkeiben is felháborodást keltett, mivel a korabeli magyar államot és társadalmat javarészt fölmentette a felelősség alól; a holocaust-emléknapot ellensúlyozta a kommunizmus áldozatainak emléknapja; a meg nem épült holocaust-múzeumot időben megelőzve rohammunkával, másfél év alatt, 2,9 milliárd forintért elkészült a Terror Háza, melynek túlsúlyos mozsanata ugyancsak a kommunizmus rémségeinek bemutatása.

A kormány antikommunista, nemzeti retorikája reménységgel tölti el a szélsőjobboldalt, a zsidókban pedig félelmet gerjeszt, amit igen kevésbé ellensúlyoznak a kormány egyéb gesztusai. (Orbán Viktor miniszterelnök két éve ellátogatott az újpesti zsidó szertetőthonba. E lépés nem kapott túl nagy nyilvánosságot, ellentétben a Vársárnapi Újság szerkesztőségében tett

*A kormány
korporativista
stratégiája
a zsidó közegben
nem volt
sikeres.*

többszöri miniszterelnöki vizitációval, mely persze azonnal a média érelklődésének homlokterébe került.)

E fejleményekre válaszul, a túlnyomórészt asszimiláns pesti zsidóság a nyugati demokratikus értékek és az antifasiszmus zászlaja körül gyülekezik. A félelem mostani légkörében a „zsidó” szó megjelenése a nyilvánosságban önmagában elegendő a rossz reflexek beindításához: akár zsidó író, akár antiszemita politikus beszél „zsidó érdekről”, ösztűz zúdul rá az antifasiszta állásokból. Bizonyosságul szolgálnak erre azok a hisztérikus hangú olvasói levelek, amelyek a gettó-megemlékezést követően láttak napvilágot a *Magyar Hírlapban*. „Semmiféle zsidó érdek nincs” – mondják e levelek írói, és a rossz emlékü zsidó tanács tagjaihoz hasonlítják azt, aki ellenkező véleményen van.

E közegben a zsidó témának egyetlen dimenziója marad: az antiszemizmus. A jobboldali nyomulás a régi reflexeket hívja elő: mi épp olyan magyarok vagyunk, mint akárki más, és aki zsidónak nevez bennünket, az kirekesztő. Ez teljesen érthető reakció, de nem a legkedvezőbb az asszimiláns logika megtöréséhez, ami pedig előfeltétele a zsidó közösség megújulásának. A kormány által gerjesztett szellemi lövészárók-háborúban hallgatnak a műzsák, s így azok is, akik elmondhatnák, hogy a zsidóság ma egyszerre nép, kultúra, hagyomány, nemzet, vallás és ezek sokféle ötvözete.

Ezen egyszemélyes világkép következtében vetett hatalmas hullámokat a „zsidókérdés vita” is 1999-ben. Kövér László (akkor a titkosszolgálatokat felügyelő tárca nélküli miniszter) egy vitásten megemlékette, hogy a MIÉP retorikája miatt nem lehet olyan kérdésekkel nyugodtan foglalkozni, mint Trianon vagy a zsidókérdés. A szélsőjobboldali, kormányparti publicisták tevékenységétől borzolt idegzetű ellentábor azonban lecsapott, és azzal vádolta meg a szónokot, hogy „foglalkozna a zsidókérdéssel”. A kormány részéről sértett elutasítás volt a válasz, a szélsőjobboldal tollforgatói pedig vérszemet kaptak: ha a kormány szerint az ellenzék hazug módon vádaskodik antiszemizmussal, akkor szabad a pálya. Egyes publicisták retorikájukban újabb mélységekbe jutottak, ami persze ismét bizonyíték volt a másik oldal számára.

(Előfordul néha azonban, hogy az elmaradottság áldást jelent. Nyugat-Európa országaiban, ahol a szélsőjobboldali, kirekesztő, nacionalista diskurzus általában szalonképtelen, az Al Akssa intifáda kitörése óta kötelező normává vált a mérsékelt hőfokon tartott Izrael-ellenesség. A mértékadó nagy nyugati napilapok és tévéállomások naponta sulykolják a palesztin polgári lakosság ellen harcoló brutális izraeli hadsereg kliséjét. Magyarországon viszont a jó egészségnek örvendő szélsőjobboldali média lenyúlta az Izrael-ellenességet, és beépítette saját antiszemita érvkészletébe. Ennek következtében a mértékadó magyar sajtó e témában sokkal visszafogottabb, hisz nem akar a szélsőjobboldal egy platformra kerülni. Így jön létre az a paradox helyzet, hogy a balliberális média nem veszi át az – egyébként mintaképnek tekintett – *Le Monde* vagy *Guardian* agresszív Izrael-ellenes retorikáját.)

Mivel a szellemi lövészárkok-háborúban a zsidóság modem, pluralista definíciója nem nyer polgárjogot, a magyar zsidóság hivatalos képviselője, a Hitközség is a régi logika szerint működik. Minden alkalommal azt látjuk, hogy a Mazsahisz elvi politikájának alfája és omegája a Holocaust. Eme – valóban hatalmas morális súlyú – fegyver birtokában egyáltalán nem törekszik komoly, megfontolt és hiteles választ adni a kihívásokra. Vezetői ezt a fegyvert, mint valami bunkót forgatják, bármilyen vélt vagy valós sérelem esetén. Öt évvel ezelőtt, mikor a „krisztushívó zsidók” nem túl izléses reklámkampány keretében invitálták a nagyközönséget egyik rendezvényükre, a Mazsahisz vezetése a „hatszázezer mártír nevében” tiltakozott. Három éve, amikor a Miniszterelnöki Hivatal a Horthy-rendszer mentegető kiállítását akart berendezni az auschwitzi magyar pavilonban, a hitközségi vezetés „nemzetközi botrányal” fenyegetőzött, biztosra véve, hogy e téren minden megnyilvánulása azonnal nemzetközi visszhangot vált ki.

Mindez természetesen csak azért lehetséges, mert a Mazsahisz tagsága sem mutat komoly törekvést e politika megváltoztatására. A nem túl színvonalas eredményt persze észlelik, a közgyűléseken emiatt rendszeresen morognak, de azt nem látják át, hogy ennek megváltoztatása milyen feladatokkal járna. Mivel pedig alternatívát nem tudnak felmutatni, a morgolókat a vezetés ígérettel könnyen leszereli.

A Hitközség e tekintetben kétségkívül hasonlít a másik három történelmi egyházra: egyelőre csak az intézményrendszer bővítése folyik, szellemi megújulás, demokratizálódás nélkül. A döntéshozatal demokratikus kontroll hiányában továbbra is ellenőrizhetetlen, személyes-informális szinteken zajlik. Ennek következménye, hogy a közösség gyakran még a kormány pozitív gesztusait sem képes hasznosítani: a Holocaust-múzeum céljaira megajánlott 350 millió (majd később 1.5 milliárd) forint 2000. júniusa óta érintetlenül hever – a hitközségi vezetés egynemely technikai akadályokat nem volt képes elhárítani. A zsidó közösség nem kapott tájékoztatást arról sem, hogy a holocaust áldozatainak után fizetendő (30 ezer vagy 300 ezer forintos?) kárpótlás végére miért nem tettek pontot a mai napig sem. Kinek a hibája?

A kárpótlás ügyeit intéző Mazsók

szintén szomorú tanúbizonysága a változatlan állapotoknak. A közalapítvány kuratóriuma eltávolította az irodán dolgozó két szakembert, akik önállóan, szakmai szempontok szerint intézték a kárpótlás ügyeit. (Lásd: *Szombat*, 2002. január-február) A folyó ügyek lezárását is veszélyeztetve tették ki a szűrűket. Mivel a 18 fős kuratóriumban nem csupán a hitközség, hanem a többi zsidó szervezet, valamint a kormány képviselői is jelen vannak, az erőviszonyok jól kivehetők: a menesztés mellett szavazó 14 fő a régi, jól bevált, háttérben történő politizálás mellett voksolt a korszerű, szakmai szempontok ellenében. Közösségünk döntéshozói

ilyen mértékben tartják fontosnak a felkészült, modem politizálást.

*

A Fidesz-kormány elmúlt négy évét erőteljes gazdasági fejlődés és technikai modernizáció jellemezte, miközben a jobboldali gyűjtőpárt dinamikája konzervatív, nacionalista, korporativista irányba sodorta a politikai elit egy részét. Az erre rendkívül érzékeny zsidók sündisznóállások kiépítésével reagáltak, ami érthető reakció, de a közösség szellemi modernizációját, demokratizálódását egyértelműen gátolta. Az elmúlt négy év egyenlege zsidó szempontból inkább negatív.

Gadó János

Budapest legolcsóbb Internet klubja 300.- Ft. óránként!

Bálint Zsidó Közösségi Ház (www.jcc.hu)

ORT Számítógép Központ

A belváros szívében elhelyezkedő modem központunk szeretettel vár minden számítástechnika iránt érdeklődőt. Szolgáltatásaink közt szerepel szabad hozzáférés az internethez, multimédiás eszközök teljes körű használata. Vállaljuk képek szkennelését, azoknak fotópapírra való színes és fekete-fehér nyomtatását A3-as méretig. Lehetőség van nagyobb adatállományok CD-re való archiválására. Választható tanfolyamaink a kezdőtől a profi felhasználóig, mindenkinek továbbtanulási lehetőséget biztosítanak. Intézményünk évek óta akkreditált ECDL vizsgaközpont, ahol több száz hallgató vehette át a nemzetközileg is elfogadott számítógép kezelői oklevelet! Örömmel várjuk a Bálint Zsidó Közösségi Házban (Opera mellett, a Révay utca 16.-ban).

További információ a: 331-9366 tel.-on.

Nyitvatartás

Hétfőtől-Csütörtökig:	15:00 – 20:00 óráig
Pénteken:	10:00 – 15:00 óráig
Vasárnap:	14:00 – 18:00 óráig

Színes nyomtatás

A4	300 Ft
A3	600 Ft

Színes nyomtatás fotópapírra

A4	1500 Ft
A3	2500 Ft

Képdigitalizálás / CD másolás

Szkennelés / lap	100 Ft	20 MB-tól	500 Ft
10 MB-tól, 20 MB-ig	250 Ft	CD írás	400 Ft

Tanfolyamaink

Kezdő	20 óra	13000 Ft	ECDL regisztráció	7000 Ft
Photoshop/Illustrator	20 óra	20000 Ft	ECDL vizsga	1800 Ft
Számítógép kezelői	52 óra	39000 Ft	ECDL vizsga diákoknak:	1500 Ft

LUGOSI VIKTÓRIA

Hidegkút

Gyerek becuccolva, uzsonna elkészítve, tornaruha tisztára cserélve, cselló biztonságba helyezve, matekórára moygoró és mazsola összekészítve, hogy legyen mit mérni. Huh; a dzsúdóruhát nem vittem haza kimosni! Mi, szülők nem engedélyezünk magunknak egy kávé

az iskolai büfében. Megvívunk egy laza reggeli harcot a kisebbel, melynek során ismételten rámutatunk arra, miért nem ideális választás a csokis mig-nont reggeli gyanánt, és milyen érvek szólnak a kifli mellett. Megkötjük szokásos kompromisszumunkat, melyből a sós percc kerül ki győztesen, és próbálunk elkapni néhány mondatot a többiek beszélgetéséből. Miről is lenne szó egy ilyen szép tavaszi napon? Nem, nem a fogyókúráról és nem is a gyerek aranyköpéseiről, hanem arról, hogy miért jogellenes az egyik párt címlistája, amikor a másiké nem az. Hogy az új *Nemzeti* kapcsán miért nem szóltak egyetlen büdös szót sem **Gobbi Hildáról**, hogy ki mellett és ki ellen szól a *Magyar Püspöki Kar* levele, miért nem az a *Terror Háza*, aminek mondják és mennyivel jobb egy kávé egy rendes pohárban, mint ebben a vacak műanyagban. És akkor meghívást kapunk Hidegkútra.

Már csak egy nap és indulunk. Bala-tonhoz közeli kis zsákfalú. A barátaink vettek egy régi parasztházat, és ide rohannak minden péntek délután. El nem tudom képzelni, hogy mi a jó egy ilyen helyen?

Szombaton csak körülnézünk. Va-sárnapra kapizsgálom. Ülünk a faragatlan terméskőkerítés tetején. Megbeszéljük, hogy épült a magasles az erdő szélén, mire jó a nyír, ha jó száraz, Marika néni a szomszédban bekapálta-e a hátsó kertet. Nála már nyílik a krókusz és idén is biztos mézédés lesz a paradicsoma.

A nedves pocsolyák melletti nyomokból próbáljuk kisélabizálni, hány vad-disznó ihatott itt, megnézzük merre jártak a szarvasok, újtjukat félreérthetle-

nül mutatják a körberágott tuják. Senki sem haragszik. Ez a természet rendje. Az ember ültet, a szarvas rág.

Meglátogatjuk a már tegnap bemutatott Laci kutyát, aki egy reggelen megjelent egy küszöb előtt és ezzel kinyilvánította abbéli szándékát, hogy azon a portán szeretne lakni. Ha úgy, hát úgy... Nincs is nála dolgozabb, kedvesebb kutya az egész faluban. Kordában tartja a lovakat és hizeleg a lovaglócsizmában érkező német turistáknak.

Még hűvös van. A kerti bútorokat ponyva védi. Ülünk a tomác lépcsőjén. Gyurit nézzük. Locsolja a fűmagot. Nincs nyomás, mondta már tegnap is. Mi pedig bólogatunk. Locsol rendületlenül, és mi lelkesen biztatjuk.

– Szőrösödik.

– Igen. Pedig nincs is nyomás.

– Mégis, nőtt már tegnap óta is.

Várjuk a lenti lakót. Nem lesz-e baj, hogy a maradék gyöngykeccsal felszórtuk az utat a kerítés előtt. Igaz, hogy nem fű, de legalább nem sáros. Gyöngykeccs, hangsúlyozza a háziga-da, mégsem murva, győzködi magát. Az nem illene ide.

Teát kortyolunk a helyi fazekas remekéből. Régi minta, mives munka. Hát igen, sóhajtunk és hosszasan hallgatunk. A tavaszi nap süti az arcunkat. Csönd van, csak a víz csobog.

Kirándulunk is. Persze az út hosszabb, mint gondolnánk. Egy másik falunál bukkanunk ki az erdőből. Duci kis asszonyka megismeri a háziakat. Kis hely ez is. Látja, fáradtak vagyunk. Cukros linzert hoz a kerítéshez, és Tesco Colát a gyerekeknek. Megpihenünk. A fiúk maradnának, mert Mariska néni, a mama még nincs itthon. Pedig Mariska néni tök jó fej, közel van a hetvenhez, és bár ő főzi be a legjobb meggylekvárt, a gyerekek különös figyelmét mégis azzal vívta ki, hogy verhetetlen a pingpongból. Háziga-dánk szerint ugyan meglehetősen defenzív a játéka, de nincs labda, amit ne adna vissza.

Hazafelé tartunk. Kilenc éves fiammal szópókerezünk. „A” betűvel kell szavakat mondani a végkimerülésig. Meghagyom neki az almát, asztalt, mondok aszparáguszt, meg argumentumot. Amíg magyarázom mik ezek, addig is tanul. De ő alma helyett azt mondja: Al-Kaida.

Milyen messze van már Hidegkút... Hiába, Törökbálintnál járunk.

Izrael-díj Efrájim Kishonnak

Efrájim Kishon (Kishont Ferenc) magyar származású izraeli írónak ítelték oda idén az *Izrael-díjat*, a legrangosabb izraeli állami kitüntetést. A 77 éves író életművéért részesül az elismerésben, akinek április 17-én, az ország nemzeti ünnepén nyújtják át a komoly anyagiakkal is járó kitüntetést. A zsűri indoklása szerint Kishon a világ egyik legjelentősebb satirikusa.

Kishon Budapesten született 1924-ben. A második világháború alatt munkaszolgálatos volt. A háború után kivándorolt, 1949 óta Izraelben él. Forgatókönyveket, színműveket, humoreszkeket, satirikus jeleneteket írt. Jelenleg a legsikeresebb izraeli írók egyike, héber nyelven írt munkáit több mint harminc nyelvre, köztük magyarra is lefordították. Jelentősebb, magyar nyelven megjelent munkái: *Vesztett ernyő nyele*, *Az anyja Krausz*, *100 új humoreszk*, *Az eszed tokja*, melyek elismeréseként 1996-ban a *Budapesti Nemzetközi Könyvásár* díszvendégeként, a **Demszky Gábor** főpolgármester által alapított, *Budapest nagydíjat* vehette át.

Kis zsidó demográfia

Jelenleg 13.2 millió zsidó él a világon – 1.2 millióval több, mint a második világháború végén, a holokauszt után. Mennyien lesznek a 21. század végén? Lehet, hogy 18 millióan, mint a világháború előtt, de lehet, hogy csak 12 millióan, mint 1945-ben.

Mindez több tényezőtől függ, melyek közül a legfontosabb a születési arányszám és a „vegyesházasságok” alakulása. Többek között ezt állapította meg az a – jeruzsálemi *Héber Egyetem Jelenkori Zsidóság* tanszékén készült – tanulmány, amelynek szerkesztője **Sergio della Pergola** professzor, a tanszék vezetője volt.

A statisztikai előrejelzések szerint a diaszpórában élőkhez viszonyítva egyre nő az Izraelben élő zsidók arányszáma. Jelenleg a zsidók 37 százaléka él Izraelben, de ha a mostani trend folytatódik, 2030-ban az izraeli zsidók arányszáma eléri, majd utána meg is haladja a világ zsidóságának 50 százalékát.

Ennek több oka van. A születési arány sokkal magasabb Izraelben, mint a diaszpórában: 2.6 százalék 1.3 százalékkal szemben. Az izraeli zsidó lakosság átlagéletkora már most sokkal alacsonyabb, mint a diaszpórában. A 14 éveseknél fiatalabbak részesedése a la-

kosság teljes körében Izraelben 27 százalék, a diaszpórában csak 17.6 százalék. A 14 évesnél fiatalabb zsidó gyerekek 59.2 százaléka él ma Izraelben, 32.6. százaléka Amerikában, 8.2 százaléka a többi országban. Az előrejelzések szerint 2080-ban már a zsidó gyerekek 81 százaléka él majd Izraelben. Ezzel szemben a diaszpórában 18.5 százalék a 65 éveseknél idősebbek arányszáma, Izraelben viszont csak 11.5 százalék. Ez az arány a jövőben is hasonló lesz.

A diaszpórában élő zsidók arányszáma azért is csökken, mert a vegyesházasságok aránya világviszonylatban már ma is eléri az 50 százalékot. A válási hagyomány szerint a zsidó férfi és nem-zsidó asszony házasságából született gyerekek nem számítanak zsidóknak; ám a fordított esetekben is (amikor az asszony zsidó) csak e családok 25 százalékában tekintik a szülők gyerekeit zsidóknak.

Londoni konferencia az európai antiszemitizmusról, Izrael-ellenességről

Február közepén Londonban tartotta konferenciáját a több mint félszáz legnagyobb amerikai zsidó szervezet vezetőit tömörítő *Conference of Presidents of Major American Jewish Organizations*. A rendezvényre számos európai zsidó közösség képviselőit hívták meg. Az előadások és kerekasztal-beszélgetések kiemelt jelentőségű témái voltak a felerősödő európai antiszemitizmus és az Izrael-ellenesség, különös tekintettel a közel-keleti válság torz médiavisszhangjára az európai sajtóban. Európai zsidó szervezetek vezetői, valamint meghívott újságírók, politológusok jellemezték a helyi és a globális média viszonyát az izraeli-palesztin viszályhoz, s ennek hatását az európai zsidóságra.

A konferencia alkalmából **Ronald S. Lauder**, a COP korábbi elnöke, külön megbeszélést tartott az Alapítványa által támogatott európai zsidó közösségek és intézmények vezetőivel és képviselőivel. A rendezvényen jelen volt **dr. Bán György**, a Ronald S. Lauder Alapítvány ügyvezető elnökhelyettese, **Malcolm Hoenlein** a COP ügyvezető igazgatója és **Israel Singer**, a Zsidó Világkongresszus főtitkára

is, valamint a volt Szovjetunió számos zsidó szervezetének képviselője mellett a közép-európai zsidó hitközségek vezetői, így például a belgrádi **Aca Singer**, a Lengyelországi Hitközségek Szövetsége elnöke, **Jerzy Kichler** és a pozsonyi **Alexander Fero** is. Magyarországról **Kovács András** szociológus, a Közép-Európai Egyetem zsidó tudományok programjának vezetője és **Szántó T. Gábor** író, a *Szombat* főszerkesztője voltak meghívottjai a konferenciának.

Ronald S. Lauder kérésére számos észrevétel és felvetés hangzott el a *Lauder Alapítvány* jövőbeli tevékenységét illetően, így a közép-európai vallási- és judaisztikai szakember képzés tárgyában is. Kovács András felvetette, hogy az Egyetem keretében lehetőség nyílna a közép-európai zsidó tanárok zsidó történelemmel, kultúrával kapcsolatos ismereteinek bővítésére. Szántó T. Gábor javasolta egy közép-európai zsidó média-alapítvány létrehozását. Az alapítvány célja a térség zsidó orgánumainak támogatása mellett olyan médiaszakemberek képzése volna, akik speciális ismeretekkel rendelkeznek a zsidóság és más kisebbségek kultúrájáról és problémáiról, illetve Izraelről és a Közel-Keletről. Az újságíró-iskola egyúttal olyan média-központként is működhetne, mely újságíróknak nyújtott információkkal hozzájárulhatna a zsidósággal és Izraellel kapcsolatos ismeretek bővítéséhez és a róluk alkotott reális kép kialakulásához a nyomtatott és az elektronikus sajtóban.

Míg tehát a statisztikai előrejelzések szerint, e század második harmadában a zsidók többsége Izraelben fog élni – magában Izraelben kisebbségbe szorulnak a zsidók, ha nem áll be valamilyen változás. Izrael eredeti (az 1967-es határokon belüli) területén a zsidók arányszáma most 78 százalék, 2020-ban 73-76 százalék, 2050-ben pedig 65-69 százalék körül lesz majd. De ha a jelenleg izraeli fennhatóság alatt álló egész területet vesszük tekintetbe, akkor a zsidók jelenlegi 53 százalékos aránya 2020-ra 43-48 százalékra, 2050-re pedig 26-35 százalékra csökkenhet. Ez természetesen a palesztinok nagyon magas születési arányszámának következménye. A bevándorlás, az „alija”, ezen az irányzaton alapjában véve nem vátoztathat – mondta della Pergola professzor, a tanulmány bemutatása alkalmából rendezett sajtóértekezleten. Az utóbbi tíz év masszív bevándorlási hulláma a volt Szovjetunióból éppen csak hogy fenntartotta az addigi arányt a zsidó és az arab lakosság között. Nagyobb hatású lehet a születési arány növekedése – de ez több társadalmi és gazdasági tényezőtől függ. Ezért della Pergola professzor szerint „sürgős szükség van a két nép elválasztására. Fontos, hogy Erec Jisrael (Palesztina) területén két különálló politikai egység létezzen, és a zsidók minél nagyobb számban az Izrael Állam részére fenntartott területen telepedjenek le”.

Érdekesnek számít, hogy egy városban (pontosabban: egy agglomerációban), Tel-Avivban és környékén él már ma is a legtöbb zsidó ember – 2.55 millió. Csak ezután következik New York 1.97 millióval. Jeruzsálemet (570 ezer) megelőzi Los Angeles – 621 ezer zsidó lakossal.

Della Pergola professzor gazdasági színvonaluk és jólétük alapján tíz részre osztotta a világ 190 országát. Számításai szerint a zsidók 54 százaléka él a tíz leggazdagabb országban (USA, Kanada, Nyugat-Európa), 38 százalék él a második tizes csoport országaiban (ezekhez tartozik Izrael is) és csak nyolc százalék a többi országban. Ezzel szemben a világ lakosságának csak 15.5 százaléka lakik a leggazdagabb 20 országban.

Yehuda Lahav
(Tel-Aviv)

„Az iszlamista ideológia semmilyen kompromisszumra nem hajlandó”

Beszélgetés Salom Harari izraeli biztonsági szakértővel

Salom Harari az arab és palesztin ügyek szakértője volt különböző izraeli kormányokban. Jelenleg a téma független szakértője és kutatója. Ez év márciusában az izraeli nagykövetség felkérésére előadást tartott a követség budapesti rezidenciáján.

– Mit vár az izraeli kormány Arafattól?

– Mindenekelőtt azt, hogy adjon egyértelmű, világos parancsot az erőszak leállítására. Másodszor pedig, hogy szóljon meg a palesztin televízióban és rádióban, és magyarázza meg ezeket a parancsokat, hogy a lakosság tudja: ha a biztonságiak letartóztatják a Hamasz embereit, az nem valami helyi önkényeskedés, hanem az ő utasítására történik. Ezt pedig Arafat eddig nem tette meg.

– Vajon reális ez az elvárás? Elhangozhat ma a palesztin nyilvánosságban egy békepárti üzenet?

Ma a palesztin utca hangulatát teljesen áthatja az iszlám. Ebben a légkörben roppant nehéz békéről, vagy akár csak kompromisszumokról beszélni, mert az iszlamista ideológia semmilyen kompromisszumra nem hajlandó.

Őszerintük Palesztina minden egyes négyzetcentimétere – beleértve Haifát és Tel Avivot – szent és a moszlimokat illeti meg. A Hamasz Izraelben gyilkoló terroristái az utca népének támogatását élvezik. Ilyen akciókra – izraeliek, zsidók, sőt: amerikaiak és keresztények leggyilkolására – szólítanak a mecsetekben elhangzó prédikációk, a palesztin rádió és tévé adásai. Ebben a légkörben a kompromisszumra hajlamosabb palesztinok – és mi tudjuk, hogy vannak ilyenek – természetesen nem jutnak szóhoz. Ma már Arafat is az iszlám frazeológiát használja, szervezete, a Fatah is átvette az öngyilkos robbantások technikáját, és a Fatah mártírjelöltjei is iszlám jelszavakat viselnek a homlokpántjukon.

A palesztin társadalomban az iszlám fundamentalizmus befolyása óriási: az egyik palesztin egyetem diák-önkormányzati választásán 60 százalék szavazott rájuk. Ezért nem engedi Arafat az önkormányzati választások megtartását, noha hét évvel ezelőtt ígéretet tett erre: hatalma maradékát is elveszítené. A legerősebb iszlám szervezet, a Hamasz ugyanakkor nem tör Arafat hatalmára: több tízezernyi fegyveresével szemben, nekik csupán néhány száz vagy ezer harcosuk van. A Hamasz azon dolgozik, hogy társadalmi befolyása révén megkerülhetetlen legyen a vézér számára.

– Eszerint tehát illúzió azt várni Arafattól, hogy az Izraellel kötendő békére hívja föl a palesztinokat.

– Úgy gondolom, ha Arafat megérzi, hogy ezzel a politikával többet veszít,

mint amennyit nyer, akkor változtatni fog a dolgok menetén. Sajnos az Arafatra gyakorolt nyomás mindeddig nem hozott eredményt. Ma Izraelben mindenki arról vitatkozik, vajon hatékony volna-e a Palesztin Hatóság felszámolása. Vajon érdemes-e visszafoglalni a palesztin nagyvárosokat, hogy mi végezzük el azt a munkát, amit Arafat nem hajlandó: a terrorcsoportok fölszámolását? Izrael ettől a lépéstől még vonakodik, mert problémákat okozhat az Amerikával fennálló kapcsolatok terén. Ha Amerika valóban megtámadja Irakot, akkor ehhez az akcióhoz nyugodt háttérre van szüksége.

– Az arab világ egyöntetűen a palesztinok mellett áll?

– Szavakban természetesen igen. A legutóbbi arab csúcson egymilliárd dollárt ajánlottak meg a palesztinoknak, akiknek gazdasága romokban hever: a munkanélküliség 40 százalékos, miközben munkanélküli segély, vagy a szociális támogatások egyéb formái gyakorlatilag nem léteznek. Arafat épp annyi pénzt tud összekaparni, ami a fegyveres szervezetek tagjainak fizetésére elég. Már az állami hivatalnokok – akiknek száma az elmúlt években 30 ezeről 90 ezerre nőtt – sem kapják meg rendszeresen a bérüket. A palesztin infrastruktúra javarészt megbénult. Ugyanakkor a mérsékelt arab országok – Egyiptom, Tunézia, Jordánia – vezetői titokban haragszanak Arafatra, aki kiengedte az iszlám szellemet a palackból. Az iszlám fundamentalizmus ugyanis ezeket a rendszereket éppúgy fenyegeti.

– Arafat mennyire ura a helyzetnek?

– Csak egy példát hoznék fel: Nablusz városában huszonöt különféle fegyveres csoport működik. Más palesztin városokban talán csak tíz, tizenöt. De összességében ezek száma meghaladja a százat. Arafat vette az, hogy nem tartotta ellenőrzés alatt a helyzetet, eltűrte a fegyveres csoportok burjánzását, és egyezkedett velük. Ez ma már számára is súlyos problémát jelent: időnként olyan Izrael-ellenes akciók zajlanak, amelyek őt is zavarják. Mindez arra utal, hogy egyes városokban, egyes területeken elvesztette az ellenőrzést. Egyre kevésbé ura tehát a helyzetnek, úgy érzem, egy perccel a huszonnegyedik óra előtt van. Amiképp az interjú elején mondtam, határozottan lépnie kell ha menteni akarja a menthetőt.

– Ha Arafat nem ura a helyzetnek, akkor vajon kiről lehet ezt elmondani?

– Arafaton kívül nincs más központi hatalom. Ma Gáza és a Nyugati Part már olyan, mint két külön állam. A Nyugati Part egyes városaiban vagy területein működő fegyveres szervezetek feudális kiskirályságokra emlékeztető módon gyakorolják a hatalmat. A mi szempontunkból annyi a különbség a kettő között, hogy Gázából már nemigen jut át merénylő Izraelbe, mert ezt a területet elektromos kerítés fogja körül. Így a merénylők a Nyugati Partról érkeznek.

Éppen ezért ma nagy vita dúl arról Izraelben, hogy létesítsenek-e a Nyugati Part körül is hasonló kerítést. Ennek költsége 9 milliárd sékel (2.25 milliárd dollár – a szerk.) körül lenne, plusz évi egymilliárd sékel fenntartási költség. Ez távol tartaná a fegyvereseket – amúgy a szegregáció már sok területen tökéletes. A gazdasági együttműködés megszűnt, mert az izraeli vállalkozók, akik palesztin területen a legkülönfélébb szolgáltatásokat nyújtották, az infitáda kitörése óta nem memek átmenni.

Gadó János

„Ha nem vonulunk vissza, Izrael elpusztítja saját magát”

*Beszélgetés Juli Tamir
filozófus-politikussal**

– Mi volt az ön szerepe a Camp David-i béketárgyalásokon?

– A tárgyalások idején Washingtonban az izraeli delegáció sajtóirodáján dolgoztam.

– Most visszanezve miként látja: Arafat akkor valóban a megbékélés szándékával ment Camp David-be, vagy már eleve tudta, hogy megegyezés nélkül fog onnan távozni?

– Amennyire tudom, a palesztinok egyáltalán nem lelkesedtek Camp Daviddért, már a kezdet kezdetén sem. Arafat úgy vélte, hogy az egész tárgyalás elszármított és gyengén előkészített, ezért nincs sok esély a sikerre. Mindez nem jelenti azt, hogy ők nem akartak békét, csak azt, hogy szerintük a tárgyalás rosszul volt előkészítve, és ez sajnos igaz. Arafat nagyon súlyos hibát vétett, amikor nem vette fontolórára **Ehud Barak** javaslatát, ám ezzel együtt úgy vélem, ha a találkozót jobban előkészítik, talán áttörést hozott volna.

– Izrael ma azt várja Arafattól, hogy arab nyelven egyértelműen szóljon saját népéhez, és szólítson föl az erőszak leállítására. Reális ez az elvárás? Van ma a palesztin társadalomnak olyan csoportja, amely fogékony a béke üzenetére?

– A társadalom nagyon nagy része ilyen. Létezik egy *Békekoalíció* nevű szervezet, amelynek izraeli és palesztin tagjai vannak. Arafat maga is tett már ilyen nyilatkozatot, amely egyidejűleg héberül és arabul is megjelent az izraeli és a palesztin sajtóban, valamint a New York Times-ban. A szavak azonban már nem elegendőek: Arafatnak sokkal többet kell tennie, hogy megállítsa az erőszakot. Ezt nem teszi meg és ez a legnagyobb hibája. Ebben a pillanatban sem izraeli, sem palesztin oldalon nincs komoly szándék a tárgyalások megújítására.

– A palesztin nyilvánosságban ma megjelenhet egy olyan nyilatkozat, amely Izrael elismerésére szólít fel?

– Már sok ilyen megjelent. Én ugyan nem olvasom a palesztin sajtót, de hallottam palesztinokat beszélni és hallottam, hogy Izraelről és Palesztináról beszélnek. **Szari Nuszeiba, Mohamed Dahlan, Jasszer Abed Rabo**** és még sok más palesztin vezető szolt már a megegyezésről.

– Igen, de ez nemzetközi használatra szólt. Elmondták ők ugyanezt arab nyelven is?

– Ismétlen, nem olvasom a palesztin sajtót, nem tudom, milyen gyakran lát napvilágot ilyen vélemény arab nyelven, de tudom, hogy ezeket a javaslatokat már a palesztin sajtóban is megvitatták. Például Szari Nuszeiba beszédét a palesztinok visszatérési jogáról, arról, hogy miként lehetne ezt Izrael zsidó jellegének megszüntetése nélkül rendezni. Ezt széles körben vitatták a palesztin sajtóban. Vannak tehát olyan kérdések, amelyeket Izraelben és Palesztinában is vitatnak.

– De vajon ezek közé tartozik az is, hogy Izraellel békét kell kötni?

– Persze. A palesztinok már aláírták az Oslo-i megállapodást, amely az 1967-es határok mentén elismeri Izraelt. Nemrég a Palesztin Hatóság meghívta **Mose Kacav** államelnököt, hogy tartson beszédet a palesztin parlament előtt a hagyományos iszlám fegyvernyugvás alkalmából. A miniszterelnök azonban ehhez nem járult hozzá. De végül is nem az a kérdés, hogy vajon békét akarnak-e a palesztinok. Az igazi gond az, hogy jelenleg a Közel-Keleten senki sem tudja, hogyan lépünk ki az erőszak ördögi köréből.

– Ön szerint valóban az erőszak ördögi köréről van szó? Nem inkább arról, hogy a palesztinok támadnak és Izrael visszavág?

– Ez az erőszak ördögi köre. A palesztinok borzalmas terrorista akciókat hajtottak végre és mi erre borzalmas módon válaszoltunk. Az izraeli válasz ugyanis további erőszakot vált ki.

– Ön szerint Arafat ura még a helyzetnek?

– Egyre kevésbé. Izrael mindent megtett, hogy aláassa a hatalmát. Nem mintha Arafat híve lennének – szömyű hibát vétett azzal, hogy elutasította a Camp David-i ajánlatot és nem állította meg az erőszakot – de honnan tudjuk, hogy aki utána jön, az nem lesz-e még rosszabb, mint ő?

– A palesztin városokban ma burjánzanak a fegyveres milíciák. Mi erről a véleménye?

– Ma anarchia van Gázában és a Nyugati Parton, mert leromboltuk a Palesztin Hatóságot. Arafat gyakorlatilag fogásban van Ramallahban, az izraeli hadsereg úgy harcol a *Tanzim* ellen, mint a palesztin hadsereg ellen. Ez volt Saron célja, és ez tökéletesen sikerült. Saron lerombolta Arafat hatalmát és most anarchia van: a Területeken minden ember fegyverrel rohangál. Úgy vélem, Izraelnek érdeke az, hogy a Palesztin Hatóság ereje helyreálljon és megfékezze az anarchiát.

– Manapság Izraelben sokan hányják

Az Iszlám Mozgalom gyűlése Umm Al Fahm izraeli városban

a baloldal szemére, hogy illúziókba ringatta magát a békefolyamattal kapcsolatban, és a jobboldalnak volt igaza, amely kezdettől fogva bizalmatlan volt Arafattal szemben. Tart-e most a baloldal lelkiismeret-vizsgálatot?

– Nem hiszem, hogy erre szükség volna. A jobboldalnak kéne lelkiismeret vizsgálatot tartania, mert amit Saron most csinál, az nem egyéb, mint Izrael lerombolása. Ha ugyanis a települések tovább szaporodnak, és Saron folytatja jelenlegi politikáját, akkor Izrael hamarosan két nemzetiségű állammá válik. Mi azért jöttünk a Közel-Keletre, hogy egy zsidó többségű, demokratikus államot építsünk. Ha Saron és a telepések győznek, akkor Izrael nagyon gyorsan el fogja veszíteni zsidó többségét, és ennek következtében zsidó voltát vagy

demokratikus jellegét is. Nem azért jöttünk Izraelbe, hogy kisebbség legyünk – kisebbségként maradhattunk volna a diaszpórában is. A baloldalnak tehát tökéletesen igaza volt abban, hogy be kell fejeznünk a megszállást, hogy megőrizhessük Izrael demokratikus és zsidó jellegét. Az igaz, hogy Arafat elutasította a megegyezést Camp Davidben, ám ez nem jelenti azt, hogy a baloldalnak ne lett volna igaza, ami az általános helyzetértékelést és az erre javasolt megoldást illeti. Ha akkor nem sikerült, meg kell próbálni újra. Nem

Arafat kedvéért, hanem a zsidó nép érdekében. Mert amit Saron most csinál, az destruktív és a cionista álmot végét jelenti.

– Úgy gondolja, hogy a jelenlegi helyzetben biztonságos dolog az egyoldalú visszavonulás?

– Ha meg akarjuk menteni Izraelt, akkor igen. Elég erősnek, bölcsnek és jövőbe látónak kell lennünk, különben elpusztulunk. Most ez történik: Izrael elpusztítja saját magát.

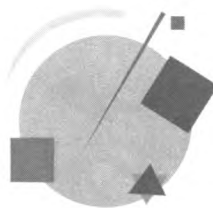
Gadó János

* Juli Tamir a Tel Aviv-i Egyetem filozófia professzora. A budapesti Közép-Európai Egyetemen is tanít, ott adott interjút munkatársunknak.

** Szari Nuszeiba a Jeruzsálem ügyéért felelős palesztin politikus; Mohamed Dahlan a legerősebb palesztin biztonsági szervezet, a Preventív Biztonsági Szolgálat gázai vezetője; Jasszer Abed Rabo miniszter a palesztin kormányban, Arafat közeli munkatársa.

Elsőként osztotta ki díjait az Európai Zsidó Kulturális Szövetség

A tavaly, az *Institute for Jewish Policy Research* és az *Alliance Israélite Universelle* által megalakított Európai Zsidó Kulturális Szövetség (*European Association for Jewish Culture*) először adta ki ösztöndíjait idén januárban. Az európai egység nevében létrehozott nagyszabású vállalkozás díjait tizenkét ország művészei és zsidó újságjai kapták meg. **Enrico Fink**, firenzei muzsikusi és **Mira Zelechower-Aleksiu** wroclawi festő ugyanúgy kapott ösztöndíjat, mint a koppenhágai **Hannah Spliid**, aki a bibliai Becalél személyét „fogalmazza” bele új munkájába. A győztes pályázatok között 14 pályázat koreográfiával, míg 13 különféle kiállításokkal kapcsolatos; közös nevező a zsidó élmény közvetítése. A 33 pályázati terv összesen 200 000 dollárban részesült. De nem csak képzőművészek, hanem lapok is kaptak ösztöndíjat, mint az olaszországi *La Rassegna Men-*

European Association for Jewish Culture

www.jewishcultureineurope.org

sile di Israel és egy francia szefárd lap. Magyarországon a *Szombat* és a *Múlt és Jövő*, valamint – többek között – **Egyed László** és **Für Emil** képzőművészek kaptak pályázati támogatást. A Szövetség az új európai zsidó identitás kialakulását hivatott megerősíteni.

Jelen mellékletünk a European Association for Jewish Culture támogatásával jelenik meg.

STANISLAW KRAJEWSKI

Zsidók, kommunizmus, zsidó kommunisták

I. rész*

Tíz tézis

1. A marxizmus, a radikális baloldali ideológiák és a „valóságos szocializmus” nem csupán a világtörténelem, a lengyel vagy a magyar történelem egy szeletét alkotják, hanem a zsidó történelem egy fejezetét is.

2. Az antiszemita durván eltúlozták a zsidók szerepét a kommunizmusban, eltorzították a tényeket, és összeesküvés-elméletek alapján értelmezték őket. A zsidók a kommunizmusnak áldozatai is voltak.

3. A zsidó kommunisták ritkán törődtek zsidó érdekekkel, s gyakran nem is voltak immár tulajdonképpen zsidók.

4. Egyesek azok közül, akik lemondtak zsidóságukról, később visszatértek hozzá. Olyan nagy volt a zsidó kommu-

nisták száma, olyan fontos volt a szerepük, hogy erről a többi zsidónak sem szabad megfeledkeznie.

5. A legmélyebb problémát az jelenti számunkra, hogy a kommunista kötődés bizonyos zsidók esetében kvázi-vallásos jellegű volt.

6. Nincs sajátosan zsidó radikalizmus. Nincs „zsidó kommunizmus”. Általános mechanizmusok miatt lettek zsidók kommunistává.

7. Nem a judaizmusból vagy a zsidó tradíciókból fakadt, hanem a társadalmi szituáció vezetett a zsidók szerepvállalásához a kommunizmusban.

8. Nemes és önzetlen szándékok szolgálhatnak gonoszságban való részvétel kiindulópontjaként.

* Stanislaw Krajewski, matematikus, filozófus. Varsóban él. Fenti írása a *Jewish Studies at the Central European University*. „Public Lectures 1996-1999” című kötetben jelent meg. Ed. By András Kovács, Budapest, CEU Press, 2000. pp. 119-133.

9. Az erkölcsi felelősség lehet közvetett. Az újraéledő kelet-európai zsidó közösségeknek szembe kellene nézniük azzal, milyen örökséget jelent számukra a zsidók szerepe a kommunizmusban. Annak elfogadásából azonban, hogy erkölcsi felelősség terheli a zsidóságot, nem következik, hogy a nem-zsidók kevésbé lennének felelősek.

10. Objektív kutatásra volna szükség annak tisztázására, hogy mekkora méreteket öltött és milyen természetű volt a zsidók részvétele a kommunizmusban. Nem szabad, hogy a „zsidó kommunizmus” antiszemita mítosznak tragikus következményei bármiféle tabut jelentsenek is számunkra.

Bevezető megjegyzések

„A zsidók és a kommunizmus” kifejezés első hallásra kétfajta képzetértéket kelt bennünk. Az első, a Nyugaton általános asszociáció a kommunista országokban folytatott zsidóüldözés képével kapcsolja össze a kifejezést: a vallási hagyományok lerombolásával, a zsidó orvosok perével, illetve általánosabban a sztálini antiszemitizmussal – ami csaknem a zsidók tömeges meggyilkolásába torkollott –, a *refuznyikok* sorsával és a zsidók diszkriminálásával a Szovjetunióban, a hivatalos antiszemitizmussal Lengyelországban 1967 és 1968 folyamán. A másik fajta, Kelet-Közép-, és Kelet-Európában népszerű képzetérték a „zsidó kommunizmus” képével szemléltethető, mely szerint a zsidók a baloldali mozgalmak megalapítói, a kommunista vezetők a kommunista pártok kormányozta államokban, ők a keresztény felekezetek üldözői, ők azok, akik kiemelkedő szerepet játszanak a véres kommunista diktatúrákban.

Mámost az első kép igaz, de a zsidók és a kommunizmus viszonyáról adható teljes képnek egy szeletét jelenti csupán. A másik kép hamis, ám csakhogy rámutat bizonyos tényekre, jelesül arra, hogy nagy számban voltak zsidók az aktív kommunisták között. A **W. M. Gerrits** megfogalmazása szerint ez abból a tényből fakad, hogy olyan hatásos a zsidók és a kommunizmus összekapcsolása, hogy ez „a fikció és a realitás bizonyos elemein alapult”.¹ A „zsidó kommunizmus” mítosza: mítosz. Ami valóságos, az a zsidó kommunisták léte és fontosságuk. A Gerritsnél olvasható különbségtétellel találkozhatunk már **Jaff Schatz** könyvé-

ben² is, mely a témáról írott legfontosabb ekkora terjedelmű tanulmány – illetve magam is kezdeményeztem ezt.³ Meglepően kevesen kutatták e valóságos elemeket.

Ezt elhanyagolt témakört – melyről most áttekintést kívánok adni – tehát nem annyira a „Zsidók és kommunisták”, nem is a „Zsidók a kommunizmus alatt”, s bizonyosan nem a „Zsidó kommunizmus” címmel jelölném meg, hanem a következőképpen: „Zsidó kommunisták”. Tudományos kutatás tárgyának tekintem ezt a témát, ám kevésbé objektív változatával is előállnék: „Zsidó kommunisták zsidó szempontból”. Megjegyzéseim csak vázlatos, bevezető jellegű megjegyzéseknek tekinthetők a problémához, melyet úgy vélem, érdemes hivatásos kutatóknak közelebről megvizsgálniuk, de jó, ha zsidók is el-
töprengenek rajta, olyanok is, akik még sosem találkoztak kommunistával.⁴

Meg kell említenem azt is, hogy érdeklődésem részben személyes indítatású. A '70-es években olvastam a két jelentős író, Czeslaw Milosz és Aleksander Wat beszélgetéseiből készített fontos könyvet, a *Pamiétnik mowiony-t* (Beszélgetőnapló). Wat felidézte, hogy egy bizonyos kommunista vezető 'cádként' viselkedett híveivel. Ez a vezető, Adolf Warski, aki a Lengyel Kommunista Párt egyik megalapítója, majd később a lengyel parlament tagja volt, s akit a sztálini terror alatt a Szovjetunióban gyilkosság áldozata lett, történetesen a dédapám volt.

Megjegyzések a tíz tézishez

1. A marxizmus, a radikális baloldali ideológiák és a „valóságos szocializmus” nem csupán a világtörténelem, a lengyel vagy a magyar történelem egy szeletét alkotják, hanem a zsidó történelem egy fejezetét is.

A kommunizmus a mai lengyel vagy magyar, csakúgy, mint az orosz vagy mondjuk a kínai történelemnek is viszonylag fontos részét alkotja, s immár nyilvánvaló, hogy Európa, sőt civilizációnk történelmének egy fejezetét is fogja majd jelenteni. Azt javasolom, tekintsük a kommunizmust a zsidó történelem egy fejezetének is.

A „kommunizmus” szóval elsődlegesen a marxizmust, illetve szélesebb értelemben a baloldali radikalizmust kí-

vánom jelölni, másodsorban pedig a „valóságos szocializmust”, vagyis a kommunista pártok által kormányzott országokat. E második elem, a kommunista uralomban való részvételük, illetve a kommunista uralom tetteiért következtetésképpen rájuk háruló felelősség miatt válik rendkívül heves érzelmeket kiváltó témává a zsidó kommunisták szerepe a zsidóság történelmében belül. Ha az egyetemes zsidó történelem részeként tekintjük a zsidó kommunisták jelenségét, ebből az következik, hogy századunk Kelet-Európájában a zsidók nem csak az elnyomottak, de az elnyomók közé is tartoztak. Mivel mi, zsidók, a legszörnyűbb üldözések áldozatai voltunk, már maga az a gondolata is drámaian hangzik és nehezen elfogadható, hogy közülünk egyesek a megtorlók közé tartoztak. Ám ez nyilvánvaló tény.

Ezt a tézist, mely szerint zsidók az elnyomók között is voltak, természetesen csak akkor fogadhatjuk el, ha elismerjük, hogy a kommunisták csakhogy elnyomók és üldözők voltak. Ezt, úgy vélem, nagyon kevesen tagadják. Igaz azonban, hogy a korai kommunistákat, az illegalitás korszakának forradalmárait az a vágy vezérelte, hogy vesenek véget a társadalmi igazságtalanságnak. Igazságos társadalmat akartak teremteni, ám az eredmény a szervezett terror rendszere lett.

Hadd említsek néhány példát, mely azt mutatja, hogy milyen népszerű volt a zsidók, különösen pedig a kelet-európai zsidók körében a kommunizmus, illetve általánosabban: a baloldali radikalizmus. Tényekre, nem mítoszokra hivatkozom. A legtöbb zsidó, aki szakított zárt, hagyományos közösségével, általában a politikai radikalizmus támogatója lett. Ha nem a cionizmust választották, akkor a forradalmi baloldalt támogatták, olykor pedig mindkettőt. A világi jiddis kultúra túlnyomórészt baloldali volt. Ami azonban még inkább ide tartozik: a zsidók fontos szereplői voltak a kommunista mozgalomnak. A kommunista hatalomátvétel előtt és után is a legmeghatározóbb forradalmár vezetők között voltak. Más vezető személyiségek, mint például **Engels** vagy **Lenin**, olykor dicsérték ezért a zsidókat.

A konzervatívok pedig ugyanezt rendszerint felrótták a zsidóknak. Hogy kevésbé ismert példákat idézzek: az 1920-as években egyes svéd orosz-sza-

kértőknek semmi kétségük nem volt a zsidók szerepét illetően. **Alfred Jensen** (aki, mint megtudtam, nem volt sem pozitív, sem negatív irányban elfogult a zsidókkal szemben) azt írta 1921-ben, hogy „a vezető bolsevikok körülbelül 75 százaléka zsidó származású”.⁵ **II. Miklós** orosz cár azt mondta egykor, hogy „a bajkeverők kilenc tizede zsidó”.⁶ Fogalmam sincs, közel állnak-e ezek a kijelentések az igazsághoz, vagy sem. Mivel ilyen kijelentéseket gyakran használnak antiszemita célból, nagyon nehezen megállapítható, vajon tényekre hivatkoznak-e, vagy sem.

Természetesen nagy különbség van azok között, akik azért lettek forradalmárok, hogy harcoljanak az igazságtalanság ellen, illetve azok között, akik a kommunista elnyomást, vagyis az igazságtalanság egy másik formáját támogatták. Az idealista radikálisok azonban, mihelyt alkalom adódott rá, általában a rendszer funkcionáriusává, vagy pedig, ha máshol éltek, az új rendszer támogatóivá váltak. Például a Kelet-Európában, illetve az izraeli kibucokban tevékenykedő zsidó aktivisták buzgó szovjetpártiak voltak Sztálin életének utolsó éveiben, a terror időszakában.

Lengyelországban rögtön a II. világháború után a legtöbb zsidó szervezet kommunista párti volt; azt az erőt látták ugyanis a kommunistákban, amely biztonságot és stabilitást tud teremteni. A zsidó származás néha előnyt jelentett azok számára, akik karriert kívántak építeni a kialakuló kommunista rendszerben. (Bár ez lehetett hátrány is. Tudok példákat arra, hogy visszavert zsidó számára karrierlehetőséget kínáltak, és arra is, hogy megfosztották ettől: mindkét esetben lényegesnek látszik a zsidó származás.) Félreértések elkerülése végett: nem azt állítom, hogy a zsidóság valaha is elegendő lett volna a karrierhez. Nem zsidókra volt szükség, hanem lojális személyekre, lehetőleg olyanokra, akiknek nincsenek családi kötelei. A zsidók gyakran tökéletes jelöltek voltak ebből a szempontból, mert elszigeteltek voltak, nem volt családjuk, nem kötődtek a háború előtti elítéléshez, normális életéről álmodtak, és

arról, hogy védelmet biztosítanak számukra az állami hatóságok.

A háború utáni Lengyelországban egyes zsidók megpróbálták megbüntetni azokat, akik bűnösök voltak családjuk meggyilkolásában. Erre történik utalás egyes zsidó túlélők irodalmi jellegű feldolgoásaiban, például a lengyel-zsidó **Wilhelm Dichter** nemrégiben megjelent figyelemreméltó könyvében.⁷ Anyja megkért egy lvovi szovjet-zsidó tisztet, hogy vitesse Szibériába egyik lengyel szomszédját, akinek a feljelentésére a németek egykor a biztos halálba vitték családtagjait. A legdrámaibb példa **Solomon Morel** napjainkban napvilágot látott esete: ő közvetlenül a II. világháború után a németek számára Lengyelországban felállított koncentrációs tábor szadista vezetője volt.⁸

Az antiszemita, nagyon is jól tudom, visszaéltek ezekkel a tényekkel, eltorzították őket, s felhasználásukkal a zsidó összeesküvésről alkottak mitikus képet.

2. Az antiszemita durván eltúlozták a zsidók szerepét a kommunizmusban, eltorzították a tényeket, és összeeskü-

*Az antiszemita durván
eltúlozták a zsidók szerepét
a kommunizmusban,
eltorzították a tényeket,
és összeesküvés-elméletek
alapján értelmezték őket.
A zsidók a kommunizmusnak
áldozatai is voltak.*

vés-elméletek alapján értelmezték őket. A zsidók a kommunizmusnak áldozatai is voltak.

Az átlag-zsidók, illetve a témával foglalkozó sok szerző számára sem elfogadható az a nézet, hogy a zsidó kommunisták jelenségét a zsidóság egyetemes története részének kell tekintelnünk. Rámutatnak arra a tényre, hogy a zsidó kommunisták léte ürügyet jelentett az antiszemita számára, akik ezt a tényét fölhasználták összeesküvés-elmé-

letekben. Tökéletesen igaz, hogy a „zsidó kommunizmus” mítosza az egyik legördögibb gondolat, mely valaha is fölbukkant az európai politikában: az agresszív, erőszakos antiszemitizmus igazolására szolgált, és végső soron a náci Németország által véghezvitt tömeggyilkossághoz vezetett. Demagóg politikusok ma is fölhasználják ezt a gondolatot, Lengyelországban és másutt is.

Kötelességünk tehát minden tényre föl hívni a figyelmet, mely ellentmond a „zsidó kommunizmus” képzetének. Csak egy párat szeretnék megemlíteni közülük. Természetesen a legtöbb zsidó sohasem volt kommunista, sohasem rokonszenvezett a kommunistákkal, s a legtöbb kommunista sohasem volt zsidó. Különböző nemzetiségek voltak fölülreprezentálva a kommunisták között. Ez egyébiránt paradoxon volt, mert a kommunisták meggyőződésük szerint a dolgozó tömegeket, vagyis a nemzeti többséget képviselték. A zsidók többsége nem támogatta a kommunizmust. A zsidók többsége – pedig választási lehetőségük korlátozott volt – még a háború utáni Lengyelországban (vagy Magyarországon) sem rokonszenvezett a kommunistákkal, hanem inkább elhagyta az országot.

A zsidók áldozatai is voltak a kommunizmusnak. Bizonyos tények, például az orvosper, közismertek. Ám sokkal alapvetőbb jellegű volt a kommunisták zsidóellenes gyakorlata. Az egyéni karrierlehetőség dacára a kommunisták, beleértve a zsidó kommunistákat is, minden, sajátosan zsidó – akár vallási, akár politikai vagy cionista – tevékenységet végezni akaró zsidót ellenségnek tekintettek. A hagyományos zsidó közösségi életet lerombolták a győztes kommunisták. Sőt, a trockista-cionista összeesküvés gondolatával a kommunizmus maga mítosz-változatát is kialakította a „zsidó (anti-) kommunizmusról”. A „gyökértelen kozmopolitákról” alkotott képet valójában egyaránt felhasználták a kommunisták és az antikommunisták is.

Nemcsak akkor került sor zsidók üldözésére, amikor nagy kampányok bontakoztak ki a 'cionisták' ellen, hanem akkor is, amikor a zsidó kommunisták a legbefolyásosabbak voltak – például az 1940-es években, Lengyelországban, amikor sok zsidót „spekuláció”, azaz üzleti tevékenység miatt börtönöztek be. Azok pedig, akik csak-

ugyan tevékeny cionisták akartak lenni, minden kommunista országban könnyen „Cion foglyaiává” válhattak.

Mindig létezett antiszemitizmus a baloldalon. Egyes forradalmárok, a fiatal Marxot is beleértve, hajlamosak voltak lényegileg zsidó jelenségként kezelni a kapitalizmust. A „zsidó kommunizmus” kísértete valójában már a kezdetektől fogva bejárta a kommunista pártokat. A zsidók felülreprezentáltsága „feszélyeztette” a kommunista pártokat, „politikai tehertételt” jelentett számukra. Erre alig-alig szokás figyelmet fordítani.⁹ Hogy konkrét példával szolgáljunk: 1948-ban, nem sokkal a Kommunista Párt főtitkári székéből való (időleges) eltávolítása előtt, **Wladyslaw Gomulka** levelet írt **Sztálin**nak, melyben kijelentette, „szükségesnek látja nemcsak megállítani a zsidók százalékarányának növekedését a párt- és államapparátusban, hanem fokozatosan csökkenteni is ezt az arányt.”¹⁰

Előbb vagy utóbb minden kommunista pártban bekövetkezett antiszemita tisztogatás a „nemzeti megtisztulás” reményében. Ez mélyebb jelenséget tárt föl. **Adam Michnik** helytálló megfigyelése szerint az 1968-ban, Lengyelországban lezajlott antiszemita és értelmiségi-ellenes kampányban a rendszer azon törekvése érte el a csúcspontját, hogy a lengyel fasiszta hagyományokat (s velük együtt e nemzet heveny antiszemitizmusát) magáévá téve nyerje el legitimitását.

3. A zsidó kommunisták ritkán törődtek zsidó érdekekkel, s gyakran nem is voltak immár tulajdonképpen zsidók.

Az átlag-zsidók egy másik fontos szempont miatt sem fogadják el azt az álláspontot, hogy az egyetemes zsidó történelem részeként kell tekintenünk a zsidó kommunisták jelenségét. A zsidó kommunisták annyira nem képviselték a zsidóságot, annyira távol álltak a zsidó élet főáramától, hogy – véli sok zsidó – tevékenységükkel nem érdemlik meg, hogy a zsidó történelem részeként tartsuk számon őket.

A kommunista származású zsidók elidegenedtek zsidóságuktól, és megpróbálták *pápábbak lenni a pápánál*. Általában „nem mutattak különösebb érdeklődést a zsidó téma iránt”.¹¹ Más, nem-kommunista zsidókkal szemben sosem volt mentes a kommányzat az an-

tiszemitizmustól, még akkor sem, ha zsidók is voltak a hatalomban. Az emigráns **Bernard Goldstein** arról panaszkodott, hogy a kommunista uralkodó eliten belül vezető szerepet betöltő zsidók, mint **Minc, Berman, Zambrowski** vagy **Borejsza**, kisujjukat sem mozdították azért, hogy segítsenek a zsidó közösségnek. Mint fogalmaz, „ők a diktatúra felbérelt kiszolgálói voltak.”¹² A zsidó kommunisták legfontosabb vonásai közé tartozott, hogy el akarták hagyni a zsidó világot, gyakran nem akartak többé zsidók lenni, hogy legalább gyermekeiknek ne legyenek zsidó érzelme-

Nagyapa és unokája a szukkában, Üzbegisztán, 1986

ik, zsidóságuk ne okozzon problémát számukra. Ezt sok barátomhoz hasonlóan magam is személyes tapasztalataimból tudom.

De még ennél is fontosabb az, hogy a gyakorlatban a kommunista politika mindig a zsidó hagyományok és a zsidó közösségi élet ellen irányult, s joggal nevezhető e politikai gyakorlat antiszemitanak. Tilos volt ugyan az antiszemita szóhasználat, ám ugyanolyan szűk, sőt még szűkebb keret volt megszabva a zsidó élet, mint más hagyományok gyakorlása számára. A zsidó kommunisták tagadhatatlanul kommunisták-

ként, s nem zsidókként tevékenykedtek: pontosan ugyanazt tették, mint bárki más, hasonló pozícióban, és sajátosan zsidó érdekek nem befolyásolhatták döntéseiket. Ezt még a hagyományhű zsidók is meg tudták érteni. **Joseph B. Solovietchik** rabbi írta, hogy a zsidó bolsevikok „meg akarták győzni Sztálint arról, hogy ők mindenképpel is kommunisták, nem pedig zsidók.”¹³

Az egyedüli kivételt a zsidók között tevékenykedő kommunisták jelentették. Ők hangsúlyozták zsidóságukat, de harcoltak a zsidó hagyományok ellen.

Az a néhány zsidó kommunista, aki a háború utáni Lengyelországban *mint* zsidó kívánt szerepet vállalni, a „Sztálin elvtárs oltalma alatt álló haladó zsidó nemzet”¹⁴ szokta volt emlegetni. Jiddisül fejeztek ki sztálini eszméket. De hosszú távon ők is szakítani akartak az őket másoktól megkülönböztető zsidóságukkal. Látványosan azt feltételezték, hogy a jövő eszményi világában nem lesz semmi, ami sajátosan zsidó volna. Az egyik bizonyíték erre, hogy gyermekeiket nem zsidó szellemben nevelték. Másik bizonyíték rá, hogy „elégedetlenek voltak a kormány politikájával, mely 1949 és 1950 folyamán

lehetővé tette a zsidó emigrációt”, és igyekeztek azt „szabotálni, különböző főlétesítésekkel hátráltatni a kivándorlási kérelemhez szükséges dokumentumok intézését”.¹⁵

A kommunizmus egyebek között az asszimiláció egyik formája volt. Egyesek számára ez a vörös asszimiláció – **Ozjasz Thon** kifejezésével élve: „ez az undorító vörös asszimiláció, a lelki elszorvasás a fiatalság körében”¹⁶ –, látszott a legígéretesebb útnak. Gyakran – bizonyos fokig – valóban hatékony is volt. Amikor mégis elutasításba ütköztek, vagy egyszerűen csak kiábrándultak, gyakran „visszahátráltak” a zsidósághoz.

4. Egyesek azok közül, akik lemondtak zsidóságukról, később visszatértek

hosszá. Olyan nagy volt a zsidó kommunisták száma, olyan fontos volt a szerepük, hogy erről a többi zsidónak sem szabad megfeledkeznie.

Az antiszemita szemében a zsidó kommunisták számából, illetve látható jelenlétükből az következik, hogy a kommunizmus valami zsidó dolog volt, és hogy a zsidók voltak hatalmon. Valójában könnyű kimutatni, hogy a zsidók jelenléte, legyen szó akár Lengyelországról, akár Magyarországról vagy más országokról, politikailag lényegtelen volt. Úgy gondolom, nyilvánvaló, hogy ha nem lettek volna zsidók ebben az országokban, a jaltai korszakban akkor is ugyanezek a politikai fejlemények mentek volna végbe bennük. De ha ez így van, akkor említésre méltó dolog-e zsidók jelenléte a kommunisták között? S miért foglalkoznánk immár vele? A kortárs nyugati szemlélő szemszögéből inkább valami egzotikusnak, a zsidó történelem lényegtelen zsákutcájának tetszik a zsidó kommunisták története.

Nem értek egyet ezzel a nézőponttal. Az igaz ugyan, hogy legtöbbször erőteljesen elütött a zsidóságtól, vagyis nagyon igyekezett megszabadulni zsidó mivoltától.

Egyes szerzők szerint semmilyen összefüggés nem volt származásuk és kommunista voltuk között.¹⁷ Végző soron sosem cselekedtek zsidóként. Sokan visszatértek azonban a zsidó világba, miután a kommunista világ kivetette őket magából. Voltak továbbá zsidó családtagjaik is. Egy szembeszökő példa **Jakub Berman** esete, aki a sztálinista Lengyelország második számú vezetője volt, s messze nem törődött a zsidó érdekekkel; testvére, **Adolf** pedig, aki a cionisták balszámájához tartozott, Izraelbe emigrált. Az is igaz, hogy sok marxista zsidónak erőteljes zsidó identitása volt, és „zsidó módra” tevékenykedett. A bundisták és a baloldali cionisták a kommunistákhoz hasonló módon hittek a szocializmusban és a forradalomban.

Mindenekelőtt ne becsüljük alá, hogy mekkora méretű is volt ez a jelenség. **Isaac Bashevis Singer** emlékei szerint a '20-as évek Varsójában a zsidó írók és újságírók által látogatott kávéházakban mindenki a forradalmi várakozások büvületében élt, egyedül ő élt

„egyre csak a múltban”. Nem maréknyi egyénről beszélünk, hanem társadalmi jelenségről: bizonyos zsidó körökben uralkodó szerepük volt a radikális baloldali alternatíváknak.

Tény az is, hogy a háború utáni Lengyelországban – miként Magyarországon, Romániában, Csehszlovákiában és Litvániában is – viszonylag sok zsidó volt vezető hivatali pozícióban, noha nem annyian, mint az antiszemita sztereotípiák sugallja, amely szerint „mindannyian zsidók voltak”. A londoni székhelyű Lengyel Távirati Ügynökség 1945-ben kiadott közleménye szerint „mindentudatosan hivatalt minisztériumi és állami hivatali pozíciókat zsidók töltöttek be.”¹⁸ **Krystyna Kersten Bierut**-nak, a sztálinista Lengyelország vezetőjének egy személyes feljegyzéséről tudósít, amely azt állítja, hogy míg az állambiztonsági erők 25600 alkalmazottjából 438-an voltak zsidók

A legmélyebb problémát az jelenti számunkra, hogy a kommunista kötődés bizonyos zsidók esetében kvázi-vallásos jellegű volt.

(vagyis 1,7% volt az arány), addig az 500 vezető biztonsgági tiszt közül 67-en (itt tehát 13,4 % volt az arány).¹⁹ A Lengyel Belügyminisztérium által összeállított belső statisztika szerint (a forrást **Andrzej Paczkowski** publikálta) az 1944 és 1956 közötti időszakban a legfontosabb vezető pozíciókat betöltő tisztek csaknem 30%-a volt zsidó.²⁰ **Ostap Dluzki** azt írta 1953-ban, hogy a Külügyminisztériumnak „8 osztályvezetője van, közülük 5 zsidó, (míg) 12 lehetséges igazgatóhelyettesi posztra csak 4 személyt neveztek ki, közöttük 3, a 28 részlegvezető között pedig 18 zsidó található.”²¹

Lengyelországban immár bevett elképzelést fejez ki a *Zydzi w UB*, azaz „a biztonsgági szolgálatnál dolgozó zsidók” kifejezés, melyben antiszemita beállítódások tükröződnek. Nincs okunk azt hinni, hogy azért foglalták el zsidók e posztokat, mert ezek zsidó posztok voltak. De még ha elvetjük is a sztereotípiát és az általánosítást, hiba azzal elintézni a fentebbi példákat, hogy irrelevánsak. A kommunizmust olyan szemé-

lyek is „a zsidók uralkodásaként” fogták föl egykor – s ez mind a mai napig jellemző –, akiktől távol állt az antiszemizmus. 1996-ban két fontos személyiség posztumusz naplója látott napvilágot Lengyelországban: **Maria Dibrowskáé**, a kiemelkedő íróé, egy másik jeles író-újságíró, **Stefan Kisielwski** tollából. Az antikommunista Kisielwski szerint a „zsidók mindig is szerették a kommunizmust”, ám azt is írta, hogy „a zsidók nélküli Lengyelország a lehető legszomorúbb Lengyelország”.²² Mindkét író a sztálini Lengyelországot nyilvánvaló tényeként hivatkozta „az uralkodó zsidókra”.

Részben valószínűleg abból eredt ez a benyomás, hogy a II. világháború folyamán a zsidókban áldozatokat, csakis áldozatokat, és semmi egyebet, csak áldozatokat láttak. Hirtelen azonban fontosak lettek: ők voltak a feltámadt Júdás.²³ Olyan furcsa volt a lengyelek számára azt látni, hogy a zsidók sokkal inkább részesei a hatalomnak és az állami adminisztrációnak, mint a háború előtti Lengyelországban voltak, hogy feltűnőnek tartották a dolgot.²⁴ Mindezen fenntartásokkal együtt is tény marad, hogy sok kommunista zsidó akadt, és ők befolyásosak is voltak. Úgy vélem, a kutatóknak és az „átlag”-zsidóknak is be kellene építeniük ezt a tényt a zsidó történelemről alkotott elképzeléseik közé. Számomra pedig a kommunista zsidók pusztasága a problémának nem egyetlen, de még csak nem is a legfontosabb aspektusa.

5. A legmélyebb problémát az jelenti számunkra, hogy a kommunista kötődés bizonyos zsidók esetében kvázi-vallásos jellegű volt.

Természetesen meg tudom érteni, hogy a zsidók bizonyos időszakokban támogatták a kommunistákat. 1946-ban a véletlenül megosztott Lengyelországban sajnos igen csekély választási lehetőségük volt a zsidóknak szövetségest választani. Lehetett úgy látni, hogy a kommunisták jelentik az egyetlen erőt, mely képes hathatós védelmet nyújtani a zsidók számára az antiszemizmus ellen. Ez ördögi körbe toroklott: minél jobban féltek a zsidók, annál jobban hagytakoztak a kommunista hatóságokra – illetve a háború utáni időszak kezdetén magára a Vörös Hadsereg.²⁵ És minél inkább rá-

juk hagyatkoztak, annál fenyegettebbek lettek, és annál inkább félelemben éltek. Nehéz volt kilépni a körből. Mi is tehát a probléma? (Tudniillik mi az a probléma, melyet zsidó problémának tekintek?)

Nem volt eleve megszabott, hogy mi fajta szövetségre lépnek a zsidók az uralmat gyakorló kommunistákkal. Elég természetes volt, hogy legyen együttműködés a zsidó vezetők és a győztes kommunisták között.²⁶ Amit elkerülhettek volna, az a kvázi-vallásos hevület volt, melytől sarkallva oly sokuk vállalt kommunista pozíciót. Egyesek esetében h sokkal korábban nyúlnak vissza az előzmények. Bizonyos zsidók kvázi-messiasmi fogalmakban alkottak magukban elképzelést a forradalomról. A korai forradalmárok ugyanannyira fanatikusak voltak, mint a legszélsőségesebb vallási szekták tagjai. A párt lett számukra a család, Sztálin a Messiás. Hogy megérthessük a kommunizmus jelenségét, kvázi-vallásos mozgalmaként is meg kell tudnunk ragadni azt. Olvashatunk baloldali zsidó szerzők tollából olyan Marx-kommentárokat, melyek csaknem „szent”-írásként kezelik munkásságát. Ők a **Schatz** által összegyűjtött beszámoló tanúsága szerint a II. világháború előtt kommunista „jesivákat” alakítottak a börtönökben, melyekben a Talmud-értelmezésben használt dialektikus *pulpi*-módszereket a kommunista irodalom tanulmányozására alkalmazták.²⁷ A háború előtti kommunisták a háború végetértével a „szent örület” állapotába jutottak. Még azok sem kerültek meg hitükben, akik Oroszországban éltek túl a korszakot. A Messiás-várás lelkesültségéig fokozódott. „Igazi misztikus fogalmakban” fogták fel a politikát, s „úgy tekintették, mint ha egy új korszak megszületésénél bábkodnának.”²⁸

Egykori kommunisták gyakran számolnak be tapasztalataikról a „kudarcot vallott Isten” metaforájához folyamodva. **Szergej Bulgakov** „ateizmuson alapuló vallás” követőiként írta le a forradalmárokat.²⁹ **Nyikolaj Bergyajev** az elsők között mutatta ki, hogy a szekularizálódott messianizmus a kulcs a modern – a modern, és nyilvánvalóan nem zsidó – forradalmárok megértéséhez.

Hangsúlyoznunk kell, hogy minden „hívő kommunistára” (a hívő kommunistát itt megkülönböztetjük a kommunista uralom korszakának pragmatikus

és karrierközpontú kommunistájától) jellemző volt a fanatizmus, nemcsak a zsidókra közülük. A zsidó kommunisták zsidó módon fejezték ki kvázi-vallásos hevületüket. A messiási felfokozottságuk, valamint kritikátlan hitük miatt, hogy a kommunisták véget vetnek az antiszemitizmusnak és minden egyéb diszkriminációnak is, készek voltak minden eszközt felhasználni, mely lehetővé teszi az új kommunista rend építését. Ez az oka annak, hogy miért vehették ki részüket a terror rendszeréből jószándékú, emberséges emberek is. Mély problémát látok itt, melyen el kellene töprengeniük a zsidóknak, mivel a zsidó vallási hevület és a messiási sóvárgás zsákutcáját mutatja, ha tudniillik az hamis istenek felé irányul.

Megkérdeshetjük azonban: mennyiben fontos e baloldaliak és kommunisták zsidósága? Ha pusztán stílus kérdése, esetleg lényegtelen?

Ábrahám Zoltán fordítása

(A tanulmány második, befejező részét következő számunkban közöljük.)

Jegyzetek

¹ A. W. M. Gerrits: *Antisemitism and Anticomunism. The Myth of „Jewish Communism” in Eastern Europe*, Dialogue and Universalism 11/12 (1995), 27-51., különösen 32.

² J. Schatz: *The Generation. The Rise and Fall of the Jewish Communists of Poland*, University of California Press, 1991.

³ A *Zydz* a *kommunizm* [Zsidók és kommunisták] című cikkemben, mely az underground folyóirat, a *Krytika* 15. számában jelent meg, 1983-ban (178-206.). (Az írás szerzőjeként feltüntetett Abel Kainer akkori írói álnevem.) Angolul a **M. Bernhard** és **H. Szlajfer** szerkesztette *From the Polish Underground, Selection from Krytika 1978-1993* című kötetben jelent meg (Pennsylvania State University Press, 1996, 353-394.)

⁴ Ezt a témát természetesen sok tudós (többek között **Jacob Talmon** és **Erich Fromm**) és író (**Isaac Bashevis Singer** és **Israel Singer**) igyekezett már megközelíteni, és napjainkban is történnek erre próbálkozások (olyan írók részéről, mint **Julian Strykowski** és **Henryk Grynberg**). Ez azonban kevés. Az alább kifejtett tételek, illetve megjegyzések nagy része, olykor részletezőbb formában, a *Zydz*, *judaizm*, *Polska* [Zsidók, judaizmus, Lengyelország] című könyvemben is olvasható (Varsó, 1997). További megfontolások találhatók a *Krytika*-ban publikált, *Zydz* a *kommunizm* című írásomban, melyre már hivatkoztam.

⁵ K. Gerner: *Degrees of Antisemitism: the Swedish Example*, in M. Bron Jr. (szerk.): *Jews and Christians. Who is Your Neighbour after the Holocaust?*, Acta Sueco-Polonica, No. 2, Uppsala, 1997.

⁶ Idézi Schatz: *The Riddle of Jewish Radicalism*, kézirat, 1.

⁷ W. Dichter: *Koń Pana Boga* [Isten lova], Krakko: Znak, 1996.

⁸ A történetet J. Sack írja le *An Eye for an Eye*, című könyvében (New York: Basic Books, 1993.)

⁹ A. W. M. Gerrits: *Antisemitism and Anticomunism*, 42. sk.

¹⁰ A levél Oroszországban került elő, A. Paczowski hozta nyilvánosságra. *Gazeta Wyborcza*, 1993, XII. 18.-19. 17.

¹¹ A. W. M. Gerrits: *Antisemitism and Anticomunism*, 46.

¹² Az idézet forrása. K. Kersten: *Polacy, zydz, komunizm. Anatomia póprawd 1939-1968* [Lengyelek, zsidók, kommunizmus. Egy féligazság anatómiája] (Varsó: Nielezna Oficyna Wydawnicza, 1992), 81. A könyv jelen téma egyik legfontosabb feldolgozása.

¹³ *Midstream*, January, 1997, 40. o.

¹⁴ K. Kersten: *Polacy, zydz, komunizm*, 78.

¹⁵ J. Schatz: *The Generation*, 252.

¹⁶ Monumentális művéhez, a *Zydz w Polsce Odrodzonej*-hez [Zsidók az újjászületett Lengyelországban] (Varsó, 1928) írott előszavában fogalmaz így.

¹⁷ Emellett érvelt többek között édesapám (Warski unokája) az alábbi cikkében: *Fakty i miti. O roli zydw w okresie stalinowskim*, in *Więz* (1997), 109-122. Angolul: *Facts and Myths: On the Role of the Jews during the Stalinist Period*, in *Więz* Special Issue: Under one Heaven, Varsó, 1998, 93-110.

¹⁸ Kersten: *Polacy, zydz, komunizm*, 79. o.

¹⁹ Kersten, *Polacy, zydz, komunizm*, 83. sk.

²⁰ *Aparat bezpieczenstwa*, in *Institucje Państwa Totaliternego*, a Politikai Tanulmányok Intézetének kutatási jelentése (PAN, 1994), 61.

²¹ A hivatkozás forrása. D. Stola: *The Anti-Zionist Campaign in Poland 1967-1968*, 79., 10. j.

²² S. Kisielwski: *Dzienniki 1968-1980* (Varsó: 1996)

²³ A. Smolar: *Tabu i niewinność* [Tabu és ártatlanság], *Aneks* 41/42 (1986), 89-133, különösen 110.

²⁴ Ezt a szempontot J. T. Gross hangsúlyozta az *Upiorna Dekada* [A szörnyű évtized] című könyvében (Krakkó: Universitas, 1998).

²⁵ Erről H. Grynberg ír a *Zydz* [Győzelem] című regényében.

²⁶ Ld. a zsidók és az állambiztonság együttműködéséről szóló fejezetet J. T. Gross *Upiora dekada* című könyvében.

²⁷ J. Schatz: *The Generation*, 138.

²⁸ J. Schatz: *The Generation*, 249.

²⁹ Az idézet forrása: I. Shafarevich: *Le phénomène socialiste*, Párizs, 1977, 267.

SIMON MARKISH

Az orosz zsidó irodalom a második világháború és a peresztrojka között*

Orosz zsidó irodalomról – az „irodalom” szót itt tág értelemben használom, az újságírást, a történetírást, a költészetet és a regényt egyaránt beleértve – a XIX. század közepe óta beszélhetünk. Teljes egyetértés uralkodik abban, hogy „alapító atyja” **Oszip Rabinovics** (1817–1869), az 1860-61-ben megjelent első orosz zsidó folyóirat, a *Rasszvet* (Hajnalhasadás) szerkesztője és kiadója volt. Hadd emeljem ki nyomtatékosan: az Oroszországban publikált első zsidó folyóirat, nem héber, nem is jiddis, hanem orosz nyelvű volt. Rabinovics volt az első zsidó prózáíró, akire a zsidó és az orosz olvasóközönség egyaránt fölfigyelt. Olyan témákat és megoldásokat előlegezett meg, amilyenekkel később a **Sólem Aléchem** által művelt klasszikus jiddis irodalomban találkozhatunk.

Az orosz nyelven írott zsidó irodalom megjelenése és fejlődése szorosan összekapcsolódik a *haszkala* eszméivel. Ez párhuzamba állítható azzal, ahogyan a zsidó irodalom Poroszországban, a *haszkala* hazájában, illetve a Habsburg-birodalomban fölbukkant és fejlődött. Ezen országok zsidó irodalmához hasonlóan az oroszországi zsidó irodalom is arra törekedett, hogy a zsidók, a vallás kivételével mindenben olvadjanak össze az ország többségét alkotó népességgel. Ám az 1880-as évek elején az orosz zsidó irodalom megtette az első lépéseit a maga sajátos útján, s ezt az utat azután a más európai nyelveken megszólaló zsidó irodalom is követte. Az Orosz Birodalom-

ban 1881-82 során lezajlott nagy pogromok hatására az asszimilációban hívő *mászkilok* közül legtöbben, ha nem mindannyian, újragondolták álláspontjukat és nemzeti érzelműekké váltak, fölkarolván a Palesztinában létrehozandó haza gondolatát. Az adott kulturális kontextusban ez annyit jelentett, hogy többé nem ellenségesen viszonyultak a zsidó élet és a zsidó gondolkodás hagyományos formáihoz, s ebben újfajta érdeklődés nyilvánult.

Lev Levanda, a kiemelkedő újságíró (1835-1888) példa erre a jelenségre. Ezt az új, megértő érdeklődést a XIX. század utolsó negyedében, még azoknál az orosz íróknál is világosan megfigyelhetjük, akikről idegenek maradtak a nemzeti újjászületés eszméi. Az első világháború elejére a négy nyelv – héber jiddis, orosz, lengyel – közül, melyet az orosz zsidóság használt, az orosz a jiddis után a második legfontosabb nyelvévé vált. Az orosz zsidó folyóiratok történetének szemszögéből pedig azt mondhatjuk, hogy ekkorra közel negyven különböző ilyen kiadvány jelent meg. Különböztek egymástól politikai nézőpontból (a legnépszerűbb a cionista *Rasszvet* volt), de jellemük szerint is más és másfélék voltak: egyaránt megtalálhatjuk közöttük a széles közönségnek szóló, prózát, történelmi olvasmányokat és politikai elemzéseket tartalmazó magazinokat, de a szakfolyóiratokat (ilyen volt az *Evrejszkij megycinszkij golosz* (Zsidó Orvosi Hang) vagy az *Evrejszkaja skóla* (Zsidó Iskola), sőt még gyermekeknek szóló folyóiratot is. Különösen érdekesek voltak az irodalmi művek, melyek nemcsak a zsidó olvasók, hanem általában az orosz olvasóközönség figyelmére számot tarthattak. Gondoljunk csak a költő **Simon Frugra** (1860–1916), illet-

Harmónikus kettős kötődés
– Iszaak Babel

ve az olyan prózáírókra, mint **Simon Juskevics** (1868–1927) vagy **David Aizman** (1869–1922). Zsidó történetírói iskola alakult **Simon Dubnov** vezetésével (1860–1941), amelyik akkoriban talán a világ legjobb ilyen jellegű műhelye volt. Az iskola tagjai a szociológiától és a demográfiától kezdve a zenei folklórig a bölcsészet minden területén folytattak kutatásokat. Sok zsidó szervezetnek és társaságnak volt az orosz a munkanyelve, s az ilyen szervezetek száma az 1905-ös forradalom után jelentős mértékben tovább növekedett. Példaként említeném az 1903-ban alapított *Társaság a Kultúra Előmozdításáért az Oroszországi Zsi-*

* In: Jewish Studies at the Central European University. Public Lectures 1996-1999. Budapest, 2000 CEU pp. 147-156.

Borbélyüzlet kizárólag zsidó alkalmazottakkal, Leninabad, Tadzsikisztán. 1989

dók Körében, címűt és az 1908-ban megalakult *Történeti-Etnográfiai Társaságot*. Bár az orosz nyelv és kultúra az Orosz Birodalomban élő zsidók túlnyomó többsége számára „idegen” maradt, az orosz zsidóság művelt része elkezdte megfogalmazni azt a programot, amelyet jóval később, 1932-ben javasolt az amerikai zsidóság számára *opus maiusában*, a *Judaism as a Civilization*-ben a rekonstrukcionista **Mordechai Menahem Kaplan**: a program alapvetően azt fogalmazta meg, hogy a zsidók tartozhatnak egy időben két kultúrához (világhoz, civilizációhoz). E harmonikus kettős kötődés legjobb, legtökéletesebb példáját (következményével, a kettős perspektívának köszönhető éleslátással egyetemben) **Iszaak Babel** (1894–1940) szolgáltatta.

Az első világháború, illetve az azt követő összes szerencsétlenség – a bolshevik forradalom, a polgárháború, a kommunista diktatúra, a második világháború, a Soá, a késő-sztálini korszak „fekete évei” – elemeire zúzták szét az orosz zsidóságot. Itt elegendő annyit leszögeznünk, hogy katasztrofális törés következett be a hagyományban, s hogy e rettenetes események sora után – melyek túlságosan is jól ismertek ahhoz, hogy bele kellene fognunk részletesebb taglalásukba – semmi nem akadt, amit a múlt folytatásának tekinthetnénk. Minden újonnan, új talajból sarjad ki.

Még a leginkább asszimilálódott zsidókat sem hagyhatta közömbösen hatmillió zsidó halála. A holokauszt által felkeltett nemzeti érzések legjobb kifejeződését **Julian Tuvim** *My zydzi polscy...* (Mi, lengyel zsidók, 1944) c.

írásában láthatjuk, melyet sokan az asszimilálódott európai zsidók kiáltványának tekintenek.

„Kétfajta vér van: az, amelyik az érből folyik. ... Az előbbi fajta vér tanulmányozása a fiziológusok feladata. ... A másik fajta vér az áldozatok ártatlan vére. Korábban sohasem láthatta a világ vér-tanúk vérenek ekkora áradatait. A zsidók vére a legszélesebb, legmélyebb patakokban hömpölygött...”

Csak az a kapcsolat, csak azok a kötelékek egyesítenek, mondja Tuvim, melyek alapjául az utóbbi fajta vér, a vértanúk gyilkosok által kiontott vére, szolgál. Sok zsidó származású orosz író szenvedett a Tuvim-tünetegyüttesben a háború végén, illetve közvetlenül utána. Világos azonban, hogy egy vagy akár több jalkiáltás nem adhat okot arra, hogy olyanokként skatulyázzuk be az orosz írókat, mint akiket kizárólag a múltan való siránkozás foglalkoztat. Sőt, a „tünetegyüttes” ezeket többségében gyorsan és nyomtalanul eltűnt az antiszemitizmus kijózanító hatására, ami az akkori szovjet állampárti ideológia egyik legfőbb támasztékává vált. A zsidó tudat bármely megnyilvánulási formája az állam ellen elkövetett bűncselekménynek minősült, kegyetlen és erőszakos megtorlás követte. A zsidó szolidaritás frissen újraéledt érzése természetesen vesztett intenzitásából, de legalábbis visszaszorult az elme legrejtettebb zugaiba.

A **Sztálin** halálát követő „enyhülésben” többek között természetesen a „Tuvim-tünetegyüttes” is felengedett, ám hevesebben újult ki a sztálini üldözöttség „fekete évei”, vagyis az 1949 és 1953 közötti időszak után, amikor a zsi-

dó kultúrát szétmorzsolta, vezetői alakjait pedig fizikailag megsemmisítette az állami terror. Ezek a kozmopolitaellenes kampány és a tömeges antiszemita tisztogatások évei voltak; ekkor zajlott a zsidó orvosok pere, s a zsidók Szibériába deportálására is történtek előkészületek. Két tipikus esetet veszek példaként – **Vaszilij Groszmannét** (1905–1964) és **Borisz Szluckijét** (1919–1986) –, segítségükkel próbálva meg föltérképezni az orosz zsidó irodalom fogalmának körvonalait, a háborút követő években.

Vaszilij Groszmann a háború előtt szerezte irodalmi hírnevét. A háború négy évét a fronton töltötte, a központi katonai lap tudósítójaként. Csak **Ehrenburg** hírneve volt nagyobb az övénél. Anyja a berdicsevi gettóban lett gyilkosság áldozata. Ő volt az első író a világon, aki részletesen leírta a megsemmisítő táborokat. Ehrenburggal együtt ő állította össze és szerkesztette a meggyilkolt szovjet zsidók *Fekete Könyvét*, mely Oroszországban mind a mai napig nem jelent meg.

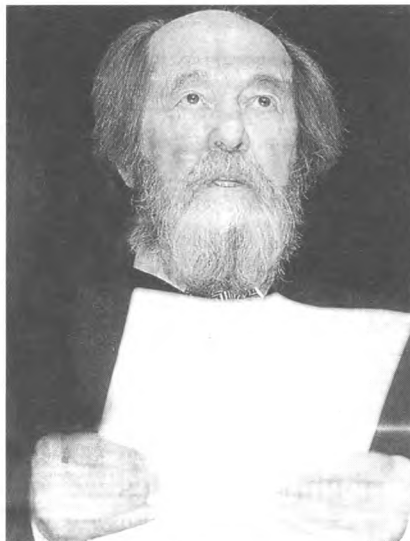
Írt egy nagy regényt a sztálingárdi csatáról, melyet a hivatalos kritika – más módon nem létezett a Szovjetunióban – először az egekig magasztalt, majd pedig nem győzte pocskondiázni, kétségkívül Groszmann zsidó neve és származása miatt. Lehetséges, hogy csak Sztálin halála óvta meg Groszmannat a letartóztatástól. 1960-ban új regénnyel készült el: az első következetesen szovjetellenes és ellenforradalmi regény volt a szovjet irodalomban, továbbá az első és utolsó példa is volt arra, hogy maga a szerző szovjet folyóiratnál házaljon ilyen jellegű könyvvel. A kézirat minden példányát elkobozta a KGB. A regény Svájcban jelent meg 1980-ban. A könyvben meghatározó szerepet játszik a zsidó téma, jelesül a destruktív állami antiszemitizmus hitleri és

stálalni változata. A haláltáborban játszódó epizódok alapján véleményem szerint az e témában bármely nyelven valaha is írott legjobb és legerőteljesebb művek közé sorolhatjuk a művet. Mindazonáltal két megfontolásból nem nevezném Groszmann orosz zsidó írónak. Először is azért, mert legyen bármilyen fontos, de a zsidó téma nem a regény fő témája. Egy nagyobb, általánosabb kép elemét alkotja. Másképp fogalmazva: nézőpontja, „elköteleződése” nem zsidó, hanem orosz, vagy esetleg találébb lenne úgy fogalmazni, hogy „nagyorosz”. Másodszor pedig mert Groszmann judaizmusa nem civilizáció. Seb, valami, ami fájdalmas: komplexum. Megint csak másképp fogalmazva: nem konstruktív, pozitív tényező, hanem valami negatív, provokatív. Egy életrajzi tény – a zsidó néphez tartozás, amit tudatosan elfogad és kinyilvánít – irodalmi tény, az író, egy orosz író sorsává válik. *Orosz íróval* van dolgunk személyében, akinek *zsidó sors* jutott osztályrészül. Abban a meggyőződésben írom ezt, hogy Groszmann esete semmiképp sem az egyetlen a maga nemében. Sok változata van még a zsidó sorsnak, s ezek egyáltalán nem szükségképpen olyan emelkedettek és hősiések, mint amilyen Groszmanné volt.

A peresztrojka előtti évtizedek

S mi a helyzet ugyanekkor, vagyis az '1970-es és az '1980-as években, a *peresztrojka*t megelőző időszakban, az emigráció orosz zsidó kultúrájával? Az orosz emigráns politikai, gazdasági vagy személyes okokból hagyja el Oroszországot, s nem azért, mert úgy döntött, hogy többé nem orosz. Még ha külföldön él is, Oroszországhoz köti az emigránst kulturális tevékenysége, aminek eredményei, ha kedvezőek a körülmények, visszajutnak Oroszországba. Ez minden emigrációra igaz, a XIX. századi „nagy lengyel” emigrációra csakúgy, mint a náci korszak német emigrációjára. Az 1971-ben megindult nagyszabású zsidó emigráció azonban, amit *aljjanak* nevezünk, a nemzeti újjászületés és a hazába történő visszatérés zászlaja alatt ment végbe. Az orosz zsidók azért mentek el Oroszországból, mert nem akartak többé oroszok, hanem csakis zsidók akartak lenni. Másképp fogalmazva, s újfent hivatkozva Mordechaj Kaplanra: azzal, hogy elhagyták Oroszországot, az orosz zsidók azt választották, hogy kettő helyett egyetlen

civilizáció lesz az otthonuk. Figyelmeztetnek majd olvasóim, hogy ez utópikus elképzelés, emlékeztetvén arra, hogy az úgynevezett „repatriáltak” az egész diaszpóra területéről származnak, s hogy a valódi repatriáltak, akik letelepedtek Izraelben, gazdag orosz irodalmat alkottak, s nem nagyon törték magukat azon, hogy elszakadjanak korábbi gyökereiktől. Két ellenérvem van e nézőponttal szemben. Általános ellenérv, hogy az emigráció nem fosztja meg az orosz az Oroszországhoz fűződő jogától. (**Szolzszenyicin** azonban kétségbe vonta ezt, s úgy vélem, van némi igazság álláspontjában.) Ha azonban egy zsidó – azaz, akinek zsidó tudata van – hagyja el Oroszországot, nincs erkölcsi joga arra, hogy bárhogyan is ki akarja venni részét az orosz ügyekből, márpedig az oroszországi zsidó kultúra legalább annyira orosz, mint

Az emigráció nem fosztja meg az orosz Oroszországhoz fűződő jogától – Alexandr Solzsenyicin

amennyire zsidó ügy. Semmilyen jogcíme nincs arra, hogy harcoljon a szovjet zsidók jogaiért, illetve csak annyi jogcíme van rá, mint bármely más származású emberek, aki ezekért a jogokért harcol. Semmilyen jogcíme nincs arra, hogy Tel-Avivban, New Yorkban vagy Nyugat-Berlinben letelepedvén irányítsa a szovjet zsidók kulturális mozgalmát.

Második ellenérvem konkrétabb. Vegyük csak szemügyre a zsidó nemzeti újjászületés orosz irodalmát Oroszországon belül, illetve Oroszországon kívül. Ez az irodalom először is jellemzően orosz nyelvű. Visszafordíthatatlanul végbement az asszimiláció. Az orosz a tel-

jes szovjet zsidóság kultúrájának nyelv-évé vált (kivéve talán a grúzai, buharai közösségeket, illetve a Kaukázus hegyiben élő zsidókat). Még a zsidó szamizdat legkorábbi kezdeményei is, melyek a Szovjetunió legkevésbé eloroszosított területén, a balti köztársaságokban jelentek meg, orosz nyelven íródtak. A zsidó szamizdat kétségtelenül az egyik legfontosabb, legmeggyőzőbb jele volt az orosz zsidó kultúra újraéledésének. E szamizdat-irodalom kezdete 1970-re tehető, és az elnyomatás ellenére a cikünkben tárgyalt korszak végéig virágzott. Ez elsősorban Moszkvára érvényes, de jelent meg szamizdat-antológia például Rigában és Odesszában is. A nemzeti azonosság keresésének igénye egy politikai, vagy ha jobban tetszik gyakorlati, haszonelvű döntés eredményeként született meg. E keresésnek a meghatározás szerint valamiféle hősi, regényes múltban – a bibliai kor Izraeljében, a középkorban, a hitért vállalt vértanúság idején, a *haluc* mozgalom korában, és így tovább – és a hősi jelenben (a modern Izraelben, de nem az általuk nem ismert valódi Izraelben, hanem saját álmaik megalkotta Izraelben) kell végbemennie. Félretették a múlt orosz zsidó kultúráját mint a diaszpóra-létből adódóan rájuk nehezedő terhet, amitől amilyen gyorsan csak lehetséges, meg kell szabadulniuk. Az oroszországi zsidóság mai helyzete csakis „ellenszólamként” hasznos: tűnjünk el ebből az iszonyatos mocsárból, ahol nincs, és nem is lehet semmi más, csak „állatias antiszemizmus”. Az érdeklődés középpontjában leginkább, sőt gyakran kizárólag a héber áll, mert ez nyújtja a kulcsot az izraeli valóság megéléséhez. (Ez a héber iránti érdeklődés később a Biblia, a Talmud nyelve, illetve a vallási hagyomány iránti érdeklődéssé szélesedhetett. Nem foglalkozom itt a vallási újjászületéssel, meg kívánom azonban jegyezni, hogy a hozzávezető utak egyike ez a „hebrocentrizmus” volt.) Az a fontos itt, hogy e szamizdat-irodalomnak nem sok köze van az orosz kultúrához.

A cionizmus egy különös formája alakult ki, mely türelmetlenségében és a diaszpóra, de különösen a jiddis kultúra iránt érzett túlzott ellenszenvében igen hasonló volt az 1920-as évek cionizmusához. 1980-ban Londonban a Moszkvában illegálisan tevékenykedő *ulpanok* (héber nyelvtanfolyamok) egyik egykori vezetője azt mondta, hogy az orosz zsidóság nemzeti újjászületésének fő

A vilniusi zsidó negyedben (L. Werner alkotása, 1930)

(sic!) ellensége a szovjet jiddis újság; nem azért, mert szovjet, nem is azért, mert kommunista és anticionista propaganda olvasható benne, hanem egyszerűen azért, mert jiddis nyelvű. Nem túl okos álláspont, ám az '1970-es évek végének kontextusát figyelembe véve nem is valami tökéletes képtelenség fogalmazódik meg benne. A cionizmus és az 1970-es évek elejének cionista szamizdat sajtója csakis nagy szerepet játszott az orosz zsidók történelmében. Nem annyira álomból, inkább egyenesen halálos dermedtségéből ébresztette föl az oroszországi zsidókat. Kérlelhetetlen szilárdsága – vagyis az, hogy mindent elvetett, ami nem szintiszta és egyszerű cionizmus – először elkerülhetetlen és lényegbevágó is volt. Nagyon hamar fölébredt azonban korunk természetes vágya, hogy ki-kí térjen vissza saját múltjához, megszakadt és elfeledett hagyományaihoz. Ez a vágyakozás alapjában véve ugyanolyan volt, mint az amerikai és francia zsidók vonzódása a jiddishez, kíváncsi érdeklődésük a *stetl*,

„apáink világa” iránt, ami semmivel sem megfoghatóbb számukra, mint az oroszországi zsidó fiatalok számára. S ez a vágy, úgy vélem, sokkal inkább hasonlít Szluckij vagy Ribakov nosztalgiájához, mint „a távoli szeretetéhez” (s szükségképpen a közeli gyűlöletéhez), amit az Exodus ideológusai és propagandistái hirdettek. Szluckij és Ribakov esetében azonban számolnunk kell azzal, hogy kevés emlékek van az illetően, mi maradt fenn abból a zsidó civilizációból, amelyet még saját szemükkel láttak. Ribakovnál még további megszorítást jelent az a tény, hogy nem saját magának, hanem a szovjet nyomtatott sajtónak írt. A gyökerüket kereső fiatal amerikai és francia zsidók ellenben teljesen szabadok. Ez a felbecsülhetetlen előnyük.

Összegezve azt mondhatnánk, hogy egységes front jött létre az orosz-zsidó irodalmon belül – ez a front legális volt a hivatalos publikációkban, s illegális (ideológiai okokból) a szamizdatban. A front az oroszországi zsidó civilizációt képviselte, annak *minden* nyelvi formájában, ami pedig érthető módon megtöri a héber hegemoniáját. Ennélfogva van bizonyos alapja a Londonban megfogalmazott aggodalomnak.

Izraeli orosz literetúra

Izraelben kiléphetett a nyilvánosság elé az orosz illegális újságírás. Akkoriban jelentek meg és tűntek el folyóiratok és újságok, hogy nehéz volt, de nem is volt érdemes lépést tartani az eseményekkel. E sajtótermékeknek jórészt semmi közük nem volt az orosz zsidó kultúrához, jöllehet oroszul íródtak és Oroszországban jelentek meg. Azok az ex-szovjet polgárok, akik az oroszon kívül semmilyen más nyelven nem tudtak, nem maradhattak minden információs forrás nélkül, másrészt mohón hozzá akartak jutni ahhoz, amitől régi országukban meg voltak fosztva. Meg is kapták. Egyesek a *Time*, mások a *Penthouse* valamiféle pótlékához jutottak így hozzá, megint mások a mozinak szentelt folyóiratot olvashattak, stb. E sajtótermékeknek természetesen volt valamilyen funkciójuk, ám ez csaknem tökéletesen ellentétes volt azzal, amit az orosz-zsidó sajtó egykor Oroszországban betöltött. Oroszországban két civilizációt egyesített az orosz-zsidó sajtó. Izraelben, a zsidó államban, amelyben egyetlen civilizáció van, az orosz sajtó ettől az egy „legitim” civilizációtól tartot-

ta távol az olvasókat – és az írókat –, és egy másik, Izraeltől idegen civilizációba nyúló gyökereiket erősítette meg. Gyakorlatilag úgy fogalmazhatnánk, hogy az orosz emigráns sajtó *elvilég* nem különbözött számottevően a Párizsban, New Yorkban vagy Buenos Airesben megjelenő orosz újságoktól és folyóiratoktól. Közülük itt csak azokkal foglalkozom, amelyek tudatában voltak ennek a ténynek, és érvekkel álltak elő, hogy orosz zsidó kiadványokként igazolják létüket.

Először is a vallási kiadványokat kell megemlítenem, melyek esetében tökéletesen világos a *raison d'être*. Megkönnyítik tudniillik azok dolgát, akik megpróbálnak visszatérni a zsidó hagyományokhoz; vagyis ezeknek a kiadványoknak van egy szilárd olvasótábor, akik számára nem cél, hanem eszköz az orosz nyelv és kultúra – ha úgy tetszik, annak eszköze, hogy az olvasó egy spirituálisan idegen országból a spirituális hazájába vándorolhasson. Nem az én feladatom megítélni, milyen kiterjedt, vagy mennyire szűk ez az olvasótábor, ám kétség sem férhet ahhoz, hogy nincs különbség az Izraelben vagy a Szovjetunióban élő olvasó között. Mindaddig, amíg vannak orosz zsidók, akik a zsidó istent keresik, az irodalomnak ez a különös ága meg fogja őrizni *egyetem* orosz zsidó jellegét.

De mennyiben volt lehetséges *eszeményi* Moszkvát teremteni a *valóságos* Jeruzsálemben? Az a 'Moszkva', melyet az asszimilálódott orosz értelmiség vitt magával Izraelbe, zsidó nézőpontból vadon volt, mely csak most kezdett el civilizálódni. S ha a valóságos Moszkvában megvoltak is e munka folytatásának bizonyos elemi feltételei, Jeruzsálemben semmilyen feltétel nem volt meg ehhez, már csak azért sem, mert nem lett volna kinek kedvéért folytatni a munkát. A fiatalok – s a gyerekek még inkább – gyorsan és visszavonhatatlanul elfelejtették 'Moszkvát'. (Nem ez-e a fő különbség az orosz emigránsok és az orosz zsidó repatriáltak között?) Mit sem lehetett kezdeni az Oroszországban egykor virágzó zsidó civilizáció morzsáival, melyeket a 22 szerkesztőinek és közreműködőinek sikerült összeszedgetniük és magukkal vinniük. Következésképpen az áhitott kettős kultúra zsidó felét teljes egészében jeruzsálemi kőből kellett építeni. A 22 „moszkovitáinak” minden abbéli képessége és óhaja ellenére, hogy mestéri módon munkálják meg a jeruzsálemi követ, az izraeli civilizáció világi része

(márpedig a folyóiratnak semmi köze a vallási hagyományhoz) egyre inkább eltávolodott a diaszpóra civilizációjától, s így természetesen annak valaha Oroszországban létezett formájától is.

Minden emigráció kísérője a visszaimigrálás. Akik csalódtak az újhazában, visszatérnek az óhazába. Tértek vissza emigránsok Palesztinából, s ugyanígy térnek vissza ma Izraelből Angliába, Argentínába, sőt még a kelet-európai országokba is. Csak a szovjet zsidóknak volt tiltva mindörökké a visszaút, legalábbis akkor így látszott. A megközelíthetetlen múlt iránti vágyakozás olykor az öngyűlölet, az új lakóhelytől való félelem, az attól való irtózás, vagy az általános embergyűlölet formáját ölti magára. A társadalompszichológusok számára ismerős ez az állapot, leírás is adtak róla. Cáfolhatatlan jele volt ez a szakításnak a zsidó álommal, vagy ha jobban tetszik, azzal az utópiával, mely fölébresztette a zsidót a szovjet – vagy egyszerűbben fogalmazva: az orosz polgárban, s rávette Oroszország elhagyására. Ez a szakítás bizonyos csoportok visszatérést is jelentette, visszatérést az orosz-zsidó irodalomtól az orosz – immár: emigráns orosz – irodalomhoz. Nagyon pontos leírást olvashatunk erről a botrányt okozó regény egyik ismertetőjében. „Ez elkeseredett emigránsaink jajkiáltása, akik folyton azt követelték, hogy *alijázhassanak*. A szerző akaratlanul föltárja, hogy zavaros és hisztérikus módon, káoszként jelenítik meg a világot.”¹

Úgy látom, az ebbe a típusba sorolható szerzők a zsidó sorsú orosz írók külön kategóriáját alkotják. Ez a sors egyáltalán nem hasonlít Vaszilij Groszmannéhoz. Egyáltalán nem hősiés. Tévélygő, paradox, keserűen ironikus, de zsidó sors, és tragikus. Számunkra azonban az a döntő, hogy orosz írók voltak.

Nyugatra nézve

Végül hadd szóljak néhány szót a nyugat-európai orosz-zsidó irodalomról. Amennyire megítélhetem, ilyen valójában nem volt. S ez ellentétben áll a két világháború közti szituációval: elsősorban ugyanis Nyugat-Európa szolgált menedékkül ebben az időszakban az Oroszországból elmenekült orosz zsidó értelmiségnek. A legkülönbözőbb politikai színezetű társaságok, klubok és egyesületek versengtek, illetve működtek együtt egymással. Természetesen bőven akadt irodalmi és zsumalisztikai vállalkozás. Elegendő arra emlékeztetünk, hogy

a Petrográdon kiadott cionista *Rasszvet* bár 1918-ban felfüggesztette tevékenységét, de 1922-től Berlinben, majd 1924-től Párizsban újra megjelent, továbbá arra, hogy nagy történésszünk, Simon Dubnov folyamatosan írt és publikált műveket oroszul. Mindez valódi kulturális erőt jelentett, mely – újfent *mutatis mutandis* – arányban állt az orosz emigráció kulturális erejével. Ám ez sem tarthatta életben az orosz zsidó kultúrát idegen országban. Az '1930-as évek közepére már megkezdődött az orosz zsidó emigráció mint kulturális jelenség hanyatlása: részben az orosz emigrációban, részben pedig tisztán zsidó környezetben és tevékenységekben (azaz a cionizmusban, illetve a diaszpóra helyi közösségeinek tevékenységeiben) oldódott föl. **Hitler** nem megölte ezt a kultúrát, csak megadta neki a kegyelemdőfést.

Úgy látom, helyénvaló Simon Dubnov szavaival zárom írásomat. Az *Evrejszkij mir* (*Zsidó világ*) című, 1939-ben Párizsban megjelent kiadványban szereplő írásából idézek – talán ez volt az utolsó orosz nyelvű írása. Ezt a gyűjteményes kötetet a *Párizsi Orosz Zsidó Értelmiségiek Egyesületének* bizottsága jelentette meg, *1939 Évkönyve* címen. Ez volt az első és utolsó ilyen évkönyv. Attól tartok, Nyugat-Európában ez volt az utolsó bármilyen orosz zsidó publikáció a holokauszt előtt.

Dubnov ezt írta:

„Hadd emlékeztessünk arra, hogy a diaszpórában végbemenő akaratlan nyelvi asszimilálódás még nem jelent belső asszimilálódást, nem jelent kiszakadást a nemzeti egységtől. Történelmünk folyamán népünk legjobb képviselői közül sokan idegen nyelven írtak és beszéltek. Tökéletesen elsajátítván ezeket a nyelveket, olyan gondolatokat fejeztek ki segítségükkel, melyek a judaizmus pilléreit alkotják. A judaizmus gyarapítóinak sorából nem zárhatjuk ki Philónt, Maimonidészt, Mendelssohnt, Graetzet, Hermannnt Cohent és sok más gondolkodót. A jövő nemzedékek nem fogják elfelejteni a legújabb orosz zsidó értelmiség érdemeit, akik népünk mindkét nyelvén íródott irodalma mellett orosz nyelven is alkottak nemzeti irodalmat.”²

Ábrahám Zoltán fordítása

Jegyzetek

1 22, No. 17, January/February 1981.

2 *Evrejszkij mir* (Paris, 1939)

MAXIM BILLER
Ignatz Bubis
 – Nem volt
 nagy német*

Amikor **Ignatz Bubis** meghalt, a németek megint elkezdtek hazudozni. Hazudtak maguknak és másoknak, le hazudták a csillagokat az égről, csak azért, hogy csalódásuk felett, mint már oly sokszor, mihamarabb napirendre térjenek. Vereség az első világháborúban? „Csak egy kicsit harcolni kellett volna még!” Vége a német futballnak? „Rúgjátok már ki végre a külföldieket a Bundesligából!” Ignatz Bubis örök időkre elérhetetlenné vált Tel Aviv poros földjében? „Nagy német volt.”

Ignatz Bubis természetesen nem volt nagy német. Ignatz Bubis teljesen átlagos zsidó volt, aki túlélte a holocaustot, utána meg itt ragadt Németországban. Csak úgy, egyszerűen így történt és ennek semmiféle mélyebb jelentése nincs. Évtizedekig élt és dolgozott itt s közben igyekezett nem arra figyelni, hogy kivel is van dolga, ha kilép a házból. Odakint vagy régi nációkkal találkozott, vagy senkivel, akik őt, mint zsidót, vagy gyávaságból, vagy tapintatból békén hagyták. De jöttek aztán a '70-es évek baloldali fiataljai. Skandálták, ordították, hogy Ignatz Bubis zsidó spekuláns, és Ignatz Bubis rögtön tudta, hol is él. De mert akkor már túl késő volt ahhoz, hogy elmenjen, és valahol máshol mindent újra kezdjen, és mert egyébként is nagyon érzékeny és szívós ember volt, elhatározta: Mostantól fogva minden valódi és magát annak képzelő antiszemita üldözni fog, legyőzi őket és addig harcol, míg csak

el nem hallgat mind, mintha egyáltalán nem is léteznének; aztán később még azt is kitalálta, hogy megmondja a németeknek, ő nem igazi zsidó, hanem zsidó hitű német állampolgár, olyan mint ők, csak épp évente háromszor másik templomba jár. És ha egy szép napon majd egyetlen szélsőjobboldali nem található Németországban sem nyilvánosan, sem elrejtőzve, és egyetlen valódi zsidó sem, akkor, gondolta magában annak idején Ignatz Bubis, akkor aztán minden rendben lesz az ideérkezéssel.

Mi minden lehetne egy nagy német – de hogy halála után azzá tegyék Ignatz Bubist, az már igazán aljasság. Mégis, alig lehelte ki zilált lelkét, szinte minden német politikus és vezércikkíró épp ezt tette sietős és önelégült megemlékezésében. Vajon mindannyian üresfejű prédikátorok volnának? Természetesen nem. 1999-ben, azon a forró, sötét augusztusi napon jobban tudták, mint bármely más esetben, mit tesznek. Azok, akik egyébként soha, egyetlen híres halotról sem emlékeztek meg róla azt mondták, nagy német volt, hogy nekik, mint politikusoknak, püspököknek, vagy íróknak nagyon fontos volt, s mindezt persze épp egy

zsidóról. Arról a zsidóról, akinek röviddel halála előtt világossá vált, hogy hiába volt minden hét és év, a testvérieség minden gesztusa, hiszen a zsidó mások szemében úgyszólván csak zsidó marad, ha csak föl nem oldódik teljesen a vendéglátó népben, vagy a füstben – és aki ezt kicsit finomabban megfogalmazva egyik búcsúinterjújában hangosan és érthetően a hozzá is vágta a németek fejéhez. Aztán még egyszer kinyújtotta rájuk a nyelvét, közölte ugyanis, hogy az örökkévalóságra biztos otthont keresett magának, Izraelben temetteti el magát.

Politikusainkat és vezércikkíróinkat azonban nem érdekelték utolsó szavai. Durván és szándékosan figyelmen kívül hagyták, mintha azt a történelmi „Stern”-interjú hititérikus és beszámíthatatlan állapotban adta volna, s mintha egyáltalán nem volna joga beszélni nyomasztó gyerekkoráról, s értékelni saját életét. Azt mondták: „Szabad vitatkoznunk a halottal.” Skandálták: „Sok dolgot elért.” Ordították: „Ignatz Bubis személyében olyan embert veszített országunk, aki egész életét arra tette föl, hogy a német történelem árnyéka ne nyúljon át a jövőbe. E tekintetben nem csak német állampolgár volt, hanem német hazafi is.” Pontosan. És követelte, hogy havonta háromszor vessék be külföldön a Szövetségi Véderőt, hogy jöjjön vissza a császár, s hogy a Biztonsági Tanácsban Németország is kapjon legalább egy helyet.

Miért nem hagyták hirtelen, hogy az ország – akkor még – leghíresebb zsidója egyszerűen zsidó legyen? Aki ezt tudni akarja, annak először is azt kell megértenie, miért imádták évekig Ignatz Bubist a keresztény német állampolgárok. Természetesen nagyon tették nekik, hogy a Fal leomlása után másodsorra, véglegesen át lehet nevelni Németországot, hogy külföldön, **Brandt**hoz, **Merkel**hez és **Kohl**hoz hasonlóan, érvek hangoztatása nélkül elvette az újraegyesülést. Nagyszerűnek találták, hogy a '90-es évek elején, a külföldiek ellen indított pogromok első hulláma idején a *New York Times* szörszálhasogató világjobbítóival szemben megvédte a németeket, jó demokratáknak nevezte őket, akik olykor hibákat követnek el. És rettentően tették nekik, hogy a Központi Tanács elnöke a hit keretei közé szorította a zsidóság létezését, ezzel ugyanis azt a reményt ébresztette bennük, hogy a zsi-

* Maxim Biller német-zsidó író, orosz zsidók gyermekeként, 1960-ban született Prágában. 1970-ben a család Münchenbe emigrált, Biller azóta is ott él. Ez az írása a *Deutschbuch* című kötetben jelent meg. In: dtv, 2001, München.

Ignatz Bubis (1927-1999)

1927. január 12-én született Breslauban. Hitler hatalomra jutása után a család Deblin an der Weichsel nevű lengyel kisvárosba költözik. 1941 februárjában a deblini gettóba kerül, 1944-ben a czenstochau (ma Czectochowa) gettóba szállítják. A felszabadulás után 1946-tól az orosz katonai hatóságokkal folytat cserekereskedelmet, megélhetését ezzel próbálja biztosítani. 1950-ben külön engedélyt kap az arannyal való kereskedésre, a nemesfémipar területén így monopolhelyezethez jut. Nyereségét 1956-tól ingatlancégekbe fekteti. 1965-ben Frankfurt am Main-ban a zsidó hitközség tanácsába jelölteti magát, ahová rögtön fel is veszik. 1969-ben belép az FDP-be, a német liberális pártba, amelynek élete végéig tagja marad. A Zsidó Központi Tanács elnökségi tagjaként zsidó intézmények alapítását, hitközségi központ, szociális otthonok, óvodák felépítését szorgalmazza Frankfurt am Mainban. 1992-ben, Heinz Galinski halála után átveszi a Zsidó Központi Tanács elnökségi tisztjét. 1999. augusztus 13-án csontrákban hal meg.

dó nép, amint azt megígérték nekik, valóban nem létezik többé.

A legtöbb német egyetlen okból szerette és tisztelte Ignatz Bubist: Nem a dühös, bosszúvágyó, erkölcsi beszédek tartó zsidót látták benne. **Heinz Galinski**val ellentétben, aki fél örökkévalóságban keresztül volt a Központi Tanács vezetője, Bubis nem lett a derék antiszemita és a tisztességtelen filozemita réteget. „Ignatz Bubis”, olvashatjuk a *Munzinger*ben, Németország legfontosabb életrajzi lexikonjában, „a megbékélést kereste, hajlandó volt beszélgetni a másként gondolkodókkal, a provokációkra, elődei-vel ellentétben, nem előre kiszámítható indulattal válaszolt.” Nem, egy ilyen holocaust-zsidótól tényleg nem kellett félniük ezeknek az idegekre menő, büntudatos német gyászhuszároknak, hiszen se Mózes törvénytábláit nem vágta a fejükhöz, se a vérszomjas ótestamentumi szemet szemért hülyeséggel nem állt elő. A templomot legszive-
sebben a faluban hagyta volna, a zsinagógát a gettóban, a holocaustot a múltban. Egy napon még a régi történeteket is megbocsátaná. De ha nem is bocsátana meg, lágy, békülékeny hangján, már-már krisztusi módon minden esetre feloldozná a bűnöst eredendő bűne alól.

Ignatz Bubis tudta, mit várnak tőle a németek. „A legtöbben a lelki békéjüket akarják megkapni tőlem”, mondta **Martin Walser**nek 1998 decemberében a teljesen üres FAZ-szerkesztőség-

ben. Martin Walser tartotta a Paulskirche-ben azt a jéghideg, egocentrikus védőbeszédet, amellyel kapcsolatban Ignatz Bubis nemrég megjegyezte, hogy elég nagy butaság volt ötven éven keresztül önfeledt gyilkosokkal és önelégült gyerekekkel vállalva együtt élni – és még azt is gondolni, hogy a háború utáni németek véget nem érő holocaustfecsegésének bármi köze is volna az ő életükhöz. Csak a gyilkos nép stigmáját akarták lemosni magukról, sem a halottak beteljesületlen álmai sem a túlélők rémálmai nem érdekelték őket. Ezért is vehette Walser, az első számú német halottbúcsúztató, azon az épp oly nevetséges, mint kísérteties FAZ-találkózón Bubis szemére, hogy az utóbbi sokkal később kezdett foglalkozni a holocausttal, mint ő. S amikor Bubis azt mondta, hogy az

Az Oranienburgstrasse-i zsinagóga Berlinben a felújítás idején

első években azok után nem is nagyon tudott élni, Walser azzal támadott rá, hogy „Nekem pedig ahhoz, hogy továbbélhessek, ezzel kellett foglalkoznom.”

A holocausttal nem a zsidókra szállt átok – a németekre. A holocaust ugyanis átkozottul nagy fekete árnyék, amely, mint minden árnyék, az örökkévalóságig lépten-nyomon kíséri őket. De amíg ott az árnyék, legalább tudják, hogy élnek, akár csak Martin Walser – bár újra és újra megpróbálnak majd megszabadulni tőle. Sokáig azt hitték, Ignatz Bubis segít nekik ebben. Ez a békülékeny zsidó, aki még nációkkal is szóba állt, és valahogy egyáltalán nem akart már rendes zsidó lenni, inkább vállalta, hogy a holocaust-Krisztusukká válik, s megváltja őket történelmi bűnűktől. Az utolsó pillanatban viszont sajnos mégiscsak úgy döntött, hogy zsidó lesz, a megváltás-üzletet pedig inkább átadja másnak. Azt pedig igazán meg lehet érteni, hogy az eredendő bűn napjáról a németek az utolsó pillanatig nem akartak tudomást venni. Meg azt is, hogy igazán csak most akartak németet csinálni belőle. Egy nagy németet. Hiszen mindig is a nagy németek váltották meg kínjaitól Németországot. Vagy mégsem.

Papp Kornélia fordítása

JUDITA SALGO

A száműzetés naplója*

(Részletek)

1988. szept. 14., szerda

Egy amerikai pszichiáter szerint, aki a lélekvandorlást bizonyított ténynek tekinti, azok az elődök jelentkeznek legkitartóbban, reinkarnálódva, új testben, akik erőszakos halállal haltak meg. Ha majd egy napon valaki megvizsgálja a jelenkori emberek lelkének vandorlásait, feltehetőleg arra a megállapításra jut, hogy azok kapaszkodnak legszenvedélyesebben és leggőrcsösebben az új testbe, akiknek az életét kényszerű kivándorlás, száműzetés vágta ketté.

A mi nyelvünkben, s ha jól tudom, más európai nyelvekben sincs szó arra az emberre, aki otthon van a maga honában, kitelepítetlenül, száműzetlenül. (Az „öslakó” kifejezés csak e jelöletlen népesség egy részét jelöli.) A nyelvben tehát csak száműzött létezik: száműzetlen nincsen. A boldogtalanknak, elnyomottaknak, nincsteleneknek legalább a nyelv megadja a lehetőséget, hogy egy napon boldogok, egyenjogúak, tehetősek legyenek. Ám a száműzöttről sosem lesz száműzetlen, még akkor sem, ha megint meglepszik egy országban és otthonra lel. A száműzött mellett még a sebesült az, akiből sosem lesz az, aki volt: sebesületlen. A száműzetés meg a seb nem gyógyulnak be.

1988. szept. 15., csütörtök

Reggel hat előtt, zuhogó esőben, két sovány fiatalember ballag az utcán rongyos munkaruhában, kényelmesen, lustán, mintha nem is érné őket az eső. Rajtuk kívül mindenki esernyő alatt,

vagy esőköpenyben szedi a lábát, ha csak nem bújít autóba. A közelben építkezés van, a csupasz állú fiatalok szemlátomást kőművesek, és a közértbe mennek. Megveszik a reggeli sörüket, meg a fél veknijüket. Munkaidejük további részében, délután kettőtől-háromig, nedves ruhában lesznek, de ők nem gondolnak az ilyen távoli jövővel. Egészen fiatalok, szép, fiús arcuk van, de a szemük körül és az ajkukon ott e hűvös, borús reggel kékeslila pecsétje. Lötyög rajtuk a túl bő munkásruha, talán ettől támad a benyomásom, hogy valamikor nagy, erős emberek voltak, akik elvékonyodtak, sápadt, vézna, kialvatlan gyerekké változtak. Mintha azelőtt levegősebb, tágasabb világuk, gazdagabb életük lett volna, ahonnan e komor, esős napba száműzték őket. Elhaladok mellettük én is, kerékpáron, esőköpenyem ellenére szintén csuromvizesen, ám iparkodok haza átöltözni. Kenyeret, tejet, sajtot viszek reggelire.

1988. szept. 16., péntek

Hétfőn este az újvidéki tévében megmutatták az éjszakai sorbanállókat, akik Vajdaság-szerte az olcsó kenyeret várják. A képményön látható emberek gyakorlatilag abban különböznek, hogy igazat mondanak-e vagy hazudnak, és éhesek-e vagy jólakottak. Az éhesek mindig igazat beszélnek, még akkor is, ha nem tudják, mit mondanak. Tegnap a belgrádi tévén egy idős koszovói szerb ember a riportert kérdésére, hogy mit vár, csak lehuntya a szemét, alig mozdította a száját, mintha értelmetlen erőfeszítés lenne bármi mást mondani, és csak egy szót ejtett ki: „Halál”. Vajon azért huntya le a szemét, mert a halál lent van a földben, avagy azért, mert szégyenli a sorsát? A fiatalabbak eltá-

voztak, elűzték őket vagy elmenekültek északra, neki nincs hova mennie: se jobbra, se balra, csak lefele a sírba. **Simone Weil**, a buzgó társadalmi aktivista, aki a munkások jogaiért harcolt, és marxistából keresztény misztikussá vált, 1943-ban Londonban halálra éhezette magát. Ilyen kétségbeesett módon fejezte ki a szolidaritását a megszállt Franciaországban éhező emberekkel.

Az éhezés egy szabad országban, otthon, a száműzetés legkegyetlenebb formája.

1988. szept. 19., hétfő

A gyerekeink tovább állnak, és nem csak azok, akiknek muszáj, hanem aki csak teheti. Eleve száműzték őket a munkahelyekről, melyek nincsenek, a lakásokból, melyekhez nem juthatnak hozzá, s az országból, mely ugyan nekik itéltetett, ám nem az övék. Zavarba ejtett az a határozottság, ahogy a lányom nekiindult a nagyvilágnak. (Pontosan hét napja.) Én mindennek ellenére megpróbáltam kiegyezni a hazám-mal. A lányom azonban megpillantotta azt is, amit takargatni szerettem volna: a hazafias-pedagógiai diszövényen keresztül látta, amint „erkölcsi-pedagógiai alkalmatlanság” miatt Kizárnak a pártból, Kidobnak a munkahelyemről, Kikerülnek az utcán, Kiforgatják a tényeket, Kivizsgálják és kémlelnek utánam, látott a munkaközvetítő hivatalban, és belekóstolt a kenyérbe, melyen évekig éltem. Megértette, hogy ez a Kirekesztés a sikertelen BEhálózás eredménye, és szedte a sátorfáját.

Simone Weil, az áttért zsidó, a szabadság problémáját a belegyökerezettség (enracinement) problémájaként fogalmazta meg (1942); húsz évvel később a Himalája tövében egy más jellegű konvertita, származását tekintve angol, aki a Krisna-hitet és a vandorlást választotta, és jógivá vált, **Timothy Leary Emlékezései** szerint azt mondta: „Korunk bölcsesége a mozgás és a változás.” Azonban azoknak, akiket erőszakkal vágta el a gyökereiktől, minden mozgás és minden változás egyirányú, s mindig a száműzetésbe vezet.

1988. szept. 23., péntek

Ivan Bunyin, aki 1920-tól orosz emigráns Franciaországban, *Sarló és kalapács alatt* című feljegyzéseiben leírja a kudarcra végződő próbálkozást, hogy a

* Judita Salgo újvidéki, zsidó származású író.

parasztok invitálására visszatérjen hajdani tanyájára, a „bölcshelyére”, ahogy – időzőjelek közé téve a szót – írja. Leírja, milyen furcsa volt úgy tekinteni mindarra, ami korábban az övé volt, mint ami immár másé, habár „az egész faluban senki sem volt tisztában, voltaképpen kié”. „A faluban szívélyesen fogadtak”, írja Bunyin, „ők maguk is csodálkoztak a történeteken, sajnálkozva vették szemügyre szálnalmas öltözékemet, és egytől egyig azon voltak, hogy mindent meg kell tenni az „örök” bérlemény engedélyeztetéséért. Ámde a házat már elfoglalták, és a bennlakók persze egész másképp viszonyultak hozzám, különösen az asszonyok. Nyomban, minden feszélyezettség nélkül kijelentették: 'Miféle bérlemény! Nem, hallani sem akarunk senkiről, és nem megyünk innen el'. Ekkor megértettem, hogy ostobaság volt betoppanni ebbe a házba, egy idegen életbe, mely már szilárdan megtelepedett benne.”

1945-ben, Újvidéken J. M. (az anyám), aki a férje és a szülei nélkül tért haza a német lágerekből, becsöngetett néhai lakásának ajtaján. Az új lakó egy érdemdús katonai személy volt, aki a fivérével, egy gimnáziumi tanárral meg annak családjával lakott ott. Arra gondolni sem mert, hogy visszatérjen ebbe a lakásba – nem is volt a saját tulajdona –, egyszerűen csak még egyszer látni akarta régi otthonát, ahonnan elindultak az övéi, mindenki a maga halálába. A berendezés megőrzött részéről az illetékes bizottság rendelkezett, azonban amikor belépett a lakásba, az idegen holmik közt ráismert a sajátjaira is. Ezek főleg apró dísz tárgyak voltak: egy csipketerítő, a nagymama keze munkája, rajta bíbor cseh üvegváza, íróasztali márványgarnitúra, egy kis kézimunkakosár. Körötte az ismerős falak, az ajtók és az ablakok ismerős elrendezése, a jól ismert kilátás az utcára meg az udvarra: „Milyen szép itt”, mondta, és elsírta magát. A tanár megmerevedett: „Itt semmi sem a magáé!” A látogató még egyszer hátrafordult. „Zsidó meszterkedés”, vetette oda a tanár, és bevágta mögötte az ajtót.

1988. okt. 1. szombat

Igyekeztem rábeszélteni magyar kolléganőmet, T. B-t, hogy szólaljon fel ezen az írótalálkozón. Már nem tudna bekapcsolódni, mondta, mindazok után, ami történt s ami történik, nem látja értelmét, hiszen a fiatal magyar írók és értelmiségiek egy egész nemzedékét elhallgattatták, kiszorították, szinte megfosztották a lehetőségtől, legalábbis erősen korlátozták abban, hogy az

A dubrovnikai „Zsidó utca”

anyanyelvén publikáljon a hazai, jugoszláv sajtóban. Valóban, a néhány évvel ezelőtti leszámolás az *Új Symposium* legutóbbi, szófogatlan szerkesztőségével igen gyökeres volt, és messzeható következményei támadtak, mélyebb rezignációt és hiányérzetet szült, mint gondoltuk volna. Én olykor mégis úgy éreztem, hogy ezek a fiatal emberek, akik SOS-jeleket küldözgetnek, túl nagy pánikot csapnak, mint ha nem vennék tudomásul, hogy a szorgos hivatalnokok köröttük mindenütt, nap mint nap az irodalmi és ifjúsági lapok komplett szerkesztőségeit vágják szemétkosárba. Hidegvérűbben, sztoikusabban kellene viselkedniük,

gondoltam. Szem elől tévesztettem azonban, hogy egy alkalmatlan magyar és egy ugyanolyan alkalmatlan szerb író helyzetét tekintve létezik bizonyos gyakorlati különbség. Ugyanis kiderült, hogy a viszonylag nagyobb nyelvi közeg hevesen bíralt, leváltott, sőt bíróságilag elítélt írói közül alig volt valaki, akit tartósan vagy hosszabb időre megfosztottak volna attól, vagy legalábbis megakadályoztak volna abban, hogy a hazai lapokban az anyanyelvén publikáljon. (Azokra az alkalmatlanokra gondolok, akik a hazai politikai autoritások ellen, nem pedig más emberek szabadsága és integritása ellen vetettek.) Nagyobb közegben a különböző erők és áramlatok viszonya rendszerint bonyolultabb, a „vétkes” nem annyira tehetetlen, nem teljesen száműzött, mint a nagy kiskirályok kisbirtokain.

Ma tehát úgy gondolom, hogy jogos volt a pánik, hogy nincs az a jelentéktelen zúzódás, az a kis seb, mely ne ereszhetne gyökereket a szív mélyébe. Ezért beszélni kell, jeleket küldeni a nap és az éj minden szakában, kiabálni, riasztani, mert a kényszerű hallgatásból, a legmélyebb belső száműzetésből csak a romboló erejű erupció lökhet, szabadíthat ki bennünket.

1988. okt. 7., péntek

Az erupció megtörtént, mégpedig nem csak a benső. Miközben több tízezer ember skandalizálta, az öklét, zászlókat és transzparenszeket ritmusra lóbálva, hogy győzött a nép, győzött a nép, én, mindegy hogy a tévé előtt-e vagy az utcán, a nyirkos októberi éjszakában, szinte észrevétlenül olvadtam: a vastag, kemény jégréteget kikezdte a tömeg kitérő heve, s könnybe lábadt a szemem. Megtöröltem a szemem, hogy jobban lássam, mi zajlik körülöttem, és úgy éreztem, hogy ezekkel a könnyen kicsorduló, felszínes női könnyekkel nem az öröm, a megkönnyebbülés vagy a remény tör fel belőlem, hanem a pillanathoz nem illő bánat és a szorongás e nép miatt, a győzelemben vett hite miatt, hogy azt hiszi, a nép

győzhet. A nép önmagát ünnepelte, önmagát becézte, vigasztalta: győzött a nép, győzött a nép: kétségbeesett szükséglete, hogy a mindig is értelmetlenül tékozolt erejét, az értelem utáni sóvárgását végre hozzákösse egy itt-és-most, rögtön elérhető célhoz, egy pillanatra mintha kielégülést nyert volna. Ámde győzhet-e a nép, vagy csak az ereje győz, az emberi akarat és az emberi testek ereje? Holnap ki fog a nevében beszélni? Ki fogja az ő nevében ismét a számra tenni az ujját? Vajon a tegnapi kis csavarok lesznek azok, akik a tömeggel sodródva már tegnap azt lesték, mire csavarodjanak föl, vagy a friss emberek, akiket tegnap éjszaka magával sodort a tér akusztikája, és elhitték, hogy a skandalás ritmusa a történelem ritmusa, és hogy nem csak a hatalom, hanem az élet is, az emberi közösség rendje felépíthető és fenn tartható az egyhangú egyetértéssel?

Ma reggeltől Újvidék ismét tiszta. A tartományi pártbizottság előtti két napig a tömegek gyülekezésének, áramlásának, hullámozásának és szétoszlásának színpada volt. Éjszaka eltakarították az utakról és a gyepről az ásványvizes palackokat meg a műanyag poharakat, a szemetet halomra söpörték a fák alá. A gypet összetaposták, a fű megsárgult, helyenként teljesen csupasz a föld, akárcsak a pártbizottság előtti díszcserjék; ámde ki tudja, lehet, hogy ezek egy kivételesen aszályos nyár és egy minden bizonnyal hosszú, kegyetlen telet bejelentő heves vihar nyomai?

1988. okt. 8., szombat

Az ember bizonytalanságban éli le a fél életét, nem érzi magát szabadnak, de titokban jobbulásban, fordulatban reménykedik. És akkor egy napon, egy külső körülmény készítésére, az Októberi Írótalálkozó témájának hatására vagy minden külső ok nélkül leül az asztalhoz, és felírja az üres jegyzetfüzet fedőlapjára: *Egy száműzött naplója*, miként írhatta volna azt is, hogy Egy utazó vagy Egy csábító vagy Egy elitél naplója, és ettől kezdve más fényben látja a mindennapjait. Kirajzolódik egy addig homályos, egyéb szálakkal keresztülfont vonal, és megjelenik előtte a saját élete, elmozdulva, idegenül, ám hitelesen. És megváltoztathatatlanul.

Radics Viktória fordítása

*Piotr Szewc (1961) a kortárs lengyel irodalom egyik legkiemelkedőbb képviselője. Első, nagy visszhangot keltett kisregényét hat nyelvre fordították le (magyarul 1994-ben jelent meg Pusztulás címmel a JAK Világirodalmi Sorozatban, Pálfalvi Lajos fordításában). Második kisregénye, az Alkonyok és reggelek ismét az író szülővárosába, a galíciai Zamoscba vezeti az olvasót. A háború előtti lengyel-zsidó kisváros hétköznapijait a költői próza eszközeivel megjelenítő regény egyetlen témája az idő: egy kisváros ideje, utcáinak, háza-
inak, kereskedőinek, iparosainak, köveinek, fáinak reggeltől estig tartó „története”. Mintha az író egy fényképezőgép objektívjén, vagy méginkább egy mikroszkóp lencséjén keresztül figyelné az eleven organizmusként lélegző várost, amelynek lassú „múlása” mögött felsejlik a hajdan több kultúrájú város pusztulása: a zsidó lakosság eltűnése. A tárgyi valóság mitizálása, a leírások már-már valószerűtlen mikrorealizmusa miatt Szewcet több kritikus a szintén galíciai lengyel íróhoz, Bruno Schulzhoz hasonlította. Az Alkonyok és reggelek rövidesen megjelenik a Balassi Kiadó gondozásában.*

PIOTR SZEWC

Alkonyok és reggelek

(részlet)

Kicsi, négyszögletű udvar volt. Minden egyes falhoz, amely körülzárta az udvart, boltok tapadtak – eggyel, kettővel, hárommal több a kelleténél. Salomea Goldman boltja jobboldalt volt, a cipőbolt és a szíjgyártóműhely között, a keleti fal földszintjén. A boltba keskeny, nyáron résnyre nyitott ajtó vezetett, amely előtt, inkább csak az elegancia kedvéért, két alacsony falépcsőfok nyugodott. Az ablak mögött el volt húzva a függöny (Salomea Goldman délután behúzta, amikor már kelemetlenül tűzött a nap). Az ablakpárkánynak, mint rendesen, fémrudak voltak támasztva, melyeket Salomea asszony esténként felszerelt az ajtóra és az ablakra. Piotruú jól ismerte az udvart. Nagyon szerette. Volt rajta minden. Mintha az egész várost a falai közé zárta volna: a köveket, a boltok, az ablakok és kémények közé, legfelül az égbolttal, amely az ereszcsonatona mögül kukucskált, ha Piotruú felemelte a fejét. Csendes volt az udvar, pedig sok minden történt itt. Piotruú tudta: a város összes illatát érezni ezen az udva-

ron, mintha a szél éppen ide, ez alá a Perec utcai kapualj alá hordaná a külvárosok és sikátorok, sötét pitvarok, padlások, piacterek, kertek, boltok, konyhák és pincék szagát. A Bina Hechtkopf boltjából áradó illatokkal ellentétben ezek hazai illatok voltak. S egy percre vagy még rövidebb időre mindegyik a legfontosabb szeretett volna lenni. Mindegyik otthonra lelt itt. A Labunka-parti rétek szénaillata és a fűre csöpögő szilvaléé a gyümölcsösben, ahova Piotruú egy megglazított lécen keresztül járt be. Penész, hering, rothadó alma és savanyúuborkás hordó szaga. Egyszerre áramlottak ide, vagy lehet, hogy el sem hagyták az udvart. A háztetők fölött, nagy cserregéssel, fecskék repültek el. – Vigyázz, nehogy eless – szólott anyja a Salomea Goldman boltjába vezető lépcsőfokokon.

Salomea asszony egyedül volt. Amikor beléptek, becsukta a könyvet, miután előbb behajtotta az oldal sarkát. A pult üveges része mögött ült. Piotruúnak már nem kellett lábujjhegyre állnia, hogy az üveg mögött megszemlélje

a cémákat, szalagokat és tűpámákat. Salomea asszony elmosolyodott. Duzdadt volt a szemhéja. Ugyanaz a gyűrű ékesítette az ujját, mint amit Piotruú egyszer látott. Hajában, a homloka fölött, ott aranylott a csatja. Piotruú anyja a cémákat nézegette. A fehéren kívül, amit kért, Salomea Goldman a kéket és a feketét is kirakta a pultra. Salomea asszony duzzadt szemhéjánál fontosabb volt a parfümjé illata. Piotruú mélyen beszívta, de semmire sem emlékezett az illat. Újabb titok. Nagyobb, mint amelynek birtokában Bina Hecht kopf boltjából kilépett. Salomea asszony mély, meleg hangon beszélt. Hangja lágyan hullámozott a parfüm illatával, majd puhán leült a szalagok, zsinórok, cémák halmaira és a tűpámákra. Ott keringett Piotruú és az anyja fölött, kiröppent a nyitott ajtón és ablakon, aztán ismét visszaszállt. Salomea asszony nem tudta: parfümjéi arra teremtetek, hogy elválaszthatatlanok legyenek a hangjától. Csak Tamowski doktor és mostantól fogva Piotruú tudta ezt. Fekete színűnek érezte a parfümillatot. Az illat mindent átjárt a boltban, ott tekergőzött a mennyezetről lógó lámpa, a pult mozgatható részei, a finoman domborodó függöny körül. Világosság és csend volt a boltban, csak a padló recsegett, az udvaron beszélt valaki és az égen cserregtek a fecskék. Piotruú anyja megvette a fehér cémát, és még egy kéket hozzá. Megköszönte, és elköszönt. Az ajtóban Piotruú hátránézett, és megbotlott a küszöbön. Salomea asszony a könyv után nyúlt.

Salomea Goldman parfümjének illata elszállt, vagy inkább ott maradt a boltban, a szalagokon, a függönyön, a lámpán, Salomea asszony hajában, nyakán, vállán és kezén. Ott, a küszöbön túl, amelyet Piotruú az imént átlépett, volt a legjobb helyen. Kár, hogy az anyja olyan rövid ideig nézegette a cémákat. Ki tudja, mikor keresi fel ismét Salomea asszony boltját, és magával hozza-e Piotruút. Lehet, hogy majd egyedül jön el, és azt mondja, hogy az anyja küldte. Az udvar falán is hullott a vakolat, és felfedte a téglákat. Élénk színiüktől, melyet kiemeltek a napsugarak, megelevenedtek az ablakok közti és tető alatti holt terek, vidámbbá vált a szürkeség, mintha tetszeni akama a világnak, mintha reggeltől

– Miért nem vettél feketét?

– Mert nem kell.

– Mama, Salomea néninek van férje?

– Csak volt. Salomea néni özvegy. Mi jár az eszedben?

Óalkonyatig mondani akarna valamit. Amikor az idő felfedte a téglákat, nem ok nélkül tette. Meglehet, túl gyorsan röppentek tova az évszakok, túl gyorsan haladtak a mutatók a városháza óráján, túlságosan örült hajszába fogtak Chaim Brondwein óráinak másodpercmutatói. A házfalakon lassabb ütemben telt az idő. Olyanok voltak, mint megannyi különböző arc: mindegyik más és más grimaszba merevedett és a maga részvételt keltő módján szenvedett. Esős napokon a lecsorgó víz elmaszatolta a vonásaikat, kioltotta a téglák vörös izzását, csillapította vagy enyhítette a fájdalmat. A függöny sem rezdült, semmi sem történt a vizes ablak mögött. Némán beszélgettek egymással a falak. Szeles éjszakákon egymás felé hajlottak a kémények; ilyenkor elnyújtott hang hallatszott, mint valami siránkozás. Ám aki hallotta a kémények hangját, nem tudta: ők beszél-

**Bernard (Benjamin) Rolnicki:
Jesivabócher (olaj, vászon, 1930 körül)**

getnek-e egymással, vagy csak a szél dörömböl a padlásokon, csapkodja a homlokzatokat, rázza a lyukas ereszcatornákat. A csupasz téglák szemekre vagy ámulattól tátva maradt szájakra emlékeztették Piotruút. Bizonyára mondtak valamit, valamennyien egyszerre. Tudták, mi rejtőzik a falak mögött, ismerték Salomea asszony parfümjének illatát és színét.

Megint a Perc utcában jártak. A kétoldalt álló házokról másféle szemek

néztek Piotruúra. Piotruú hátrafordult, és felemelte a fejét. Az emeleti nyitott ablakokból muskátlik kandikáltak: minden kis levelüket és szirmukat a fény felé fordították, hódoltak a napnak, átadták magukat neki. Vágytak gyengéd érintése után. A fény sötétedésig pihent rajtuk. A különböző napszakokban más és más volt az érintése: a finom, bizonytalan, óvatos érintéstől, mikor a keleti városrész háztetői mögött felbukkant a nap, a déli fojtogató, erőszakos ölelésen át (ilyen is tudott lenni ez a gyengédség) egészen az enyhülő szorításig és ismét finom, szelíd, remegő érintésig, mikor a káptalan-templom mögött lement a nap. Most a szerelmes ölelések időszaka volt. A muskátlik fejvesztve, lélegzetvételnél szünet nélkül fehérlettek, rózsálltak, vöröslettek. Elvirágoztak, hogy a következő pillanatban még dúsabban, még élénkebb színekben virágozzanak. Kéves helyük volt. Versengtek a levelek, melyikük nyúlik túl jobban a cserépen és az ablakpárkányon. A virágok is versengtek: mindegyik azt szerette volna, ha őt cirógatná elsőnek a fény, ha körülölelné és minél tovább tartana az érintése. Csak az éjszaka szakította meg ezt a kölcsönös kedveskedést. Néha más sem volt az éjszaka, mint zárt ablakok mögötti várakozás. Akárcsak Piotruúék házában – a konyhaablakban, a két szobában meg a verandán. Soha nem volt nekik elég a fény. Túlságosan elburjánzottak, eltakarták az ablakokat, az ágy fölé lógtak. Bódító illatfelhőbe burkolóztak. Piotruú anyja azt mondta, szépen nőnek, és minden este megöntözte őket. Ez így ment koraósig, amikor a hűvösebb éjszakák gátat szabtak az eszeveszett növekedésnek és virágzásnak, és már nem bódított a virágillat. Salomea Goldman ablakában nem voltak muskátlik. Azt meg, hogy kié ez a sok rózsaszínű virág Fajga Katz bódéja fölött, Piotruú nem akarta megkérdezni az anyjától. Biztos megint csak azt a választ kapná, hogy „mi jár a fejedben?”

A Labunka zöldeskék fénnel lélegzett. A nap körülölelte az égbolt magasából. Partról partra vándorolt a nap, kanyarulatokban siklott, sekély, meleg ártereken heverészett. Ha lelassult a folyó, nézegette magát a kis időre kismult ráncokban. Végigvonult a fenéken, számlálta a homokszemcséket, összetört kagylókat, kergetőzött a pikkokkal. Hogy kicsit lehűtse magát, a

partmenti bozóthoz, a lágy, egyetlen falhoz úszott. Néha a nádasba gablyodva vesztegelt, ilyenkor zilált, minden egyes fuvallattól meg-megremegő kép tükröződött a vizen. Máskor megmerevedett: olyan volt, mint egy fényes pecsét, amit egy ismeretlen kéz pecsételt, mint egy jól látható, bár megfoghatatlan tulajdoni igazolás. A folyó pedig újabb tárgyi bizonyíték lett, amely nap mint nap igazolta, hogy létezik a nap és létezik a világ. A folyó fölött bamásvörös szitakötők keringtek, letelepedtek a sásra és bogánásra, átröppentek a túlsó partra, és eltűntek a rét mélyén a szárnyukon szikrázó cseppnyi fényvel, a nagy, düledt szemükben rögzült réttel, vízzel és bogánccsal. Este, amikor a nap leereszkedett a sásba és mocsárba, a Labunka ismét fűgén siklott. A fényes pecsét eltűnt, s a folyó egyedül önmaga lehetett – zúgásával, csobogásával, a valahol messze beledobott levéllel, szétfutó-eltűnő körökkel. A tehének óvatosan a Labunka fölé hajtották fejüket, mintha félnének a mozgó tükröképtől, meg attól, hogy őket is magával sodorhatja az ár. De kinn maradtak a parton a szájukból csorgó vízpatakocskákkal, ringatózó képüket bámulva, a füvek és rovarok neszeit füelve. A partmenti felpuhult föld rothadó gyökerek, fű, halnyálka szagát árasztotta. Tehénszag lengedezett a rét fölött a nehéz, nedves levegőben. A külvárosi síneken robogó vonat zakatolása alig tudott áttörni a levegőn.

A vonat nyugati irányból, Zwierzyniec felől jött. A síkság zöldjéből elsőnek a mozdony bukkant elő, mögötte, a finoman ívelő síneken, oldalukat a legelő, a rétek és a folyó felé fordítva, a vagonok. A vonat láthatóan erőlködött: ki tudja, mekkora utat tett már meg, és mekkora út vár még rá. Nemcsak a tér, a megsűrűsödött levegő ellenállását is le kellett küzdenie. Messziről úgy nézett ki, mintha a fák elemével, a száradó kukorica sorfalával, napraforgókkal, mogyoróbrokrokkal, bozótosokkal kellene harcolnia. Az erdők a távoli háttérben maradtak: már legyűrte őket a vonat, egyre kisebbek lettek, sörényük az alacsony égboltot verdeste. A mozdony fölött füst habzott. Ahogy közeledett a mozdony a város felé, egyre szélesebb spirálokat írt a füst, megtelt levegővel és megült az utolsó vagonokon, elborította őket, a kerekek alá úszott, elterült a töltés tövében. Így aztán néha egész valóságosnak tűnt a

Megemlékezés a Babij-Jar-i emlékműnél (Ukrajna), 1992

vonat. Ahogy valóságosná vált akkor is, amikor kettészelte a várost, nekiiramodott, és eltűnt északi, majd nem sokkal később keleti irányban: egyre halkabb lett, egyre kisebb, egyre kevésbé elképzelhető. Előtte az állomás. A távolodás ellenére egyre hangosabb lett a zakatolás. Lassított a vonat. Feketén ragyogott a mozdony. A tehének a vonat és az állomás felé fordították a fejüket. A vonatok naponta többször is átrogtak a városon, s ők minden alkalommal figyelmesen néztek utánuk, köszöntötték, búcsúztatták őket. Az állomás üres volt. A vonat megállás nélkül, lassan gördült végig rajta. Egy ideig még teljes pompájában látszott, mozdonyal-vagonokkal, aztán eltűnt a fák, kertek és házak között, halkulva, a füst szertefoszló habjával a tehének szemében. Amikor már az északi városrészben járt, a Wierzbo-

wán, a Listopadowán és a Hrubieszowskán túl, a zakatolás is elhalt, és a tehének ismét a folyó felé fordították a fejüket.

Spirálköröket írt fölöttük a levegő. Közeledtek-távolodtak a körök. Besöpörték a tehének, az iszap, a fű, a nád és sás szagát. Meg a magasabban fekvő helyekről a szénillatot, a tarlók és a forró napokon mélyet lélegző mezők finom illatát. Ott repültek a körök a tehének, a rétek, az égbolt között. Felfelé lépkedtek, majd lefelé, a mezők és a város felé, akár egy láthatatlan lépcsőn. Fényesek, átlátszóak voltak. A gyűrűk körül madarak keringtek: csapatnyi seregély, varjú, veréb, szajkó. A körök néha ölelésükbe zárták őket. A levegő spirálgyűrűin ott feszült a Labunka, a pnióvi tövidék meg a város túlsó végén a Fekete patak fonalának a tükröképe. Feszítette és szép lassan csavarta őket a levegő a téglagyár, a város háza, a templomtornyok fölé emelkedve. Ám a megsűrűsödött levegő gyűrűin pompázó Labunka, a tavak, a Fekete patak, a vonat meg a tehének

önmaguk szabad, mi több, fantasztikus másai voltak: úgy tűnhetett, mintha a mozgó, átfénylő, csak félig-meddig valóságos képek tréfát üznének annak művéből, aki teremtette őket. Különben az is lehet, hogy ő maga játszott a művével. Újabb és újabb alakban sokszorozta meg, hogy elkápráztassa magát, az embereket, a folyókat és a teheneket. Ezért emelte fel a lehajló vadkörtefát, forgatta a levegőspirálokban Samuel Kahan malmát, gyújtotta meg a vöröslő tetőket, tükrözte a Szent Kereszt templom üvegablakait. A hajnali levegő gyűrűin Fajga Katz húzta péksüteménnyel teli kocsját; bár megesett, hogy már délelőtt az ellenkező irányba húzta: a bódétól a Perec utcán át az Unterrecht pékségbe, görnyedten, fáradtan, de energikusan. Az újavárosi főtérrel – a tér is tükröződött a gyűrűkön – visszafele tartott a szekeréhez Witold Dembowski a teheneknek vásárolt láncsal, mialatt felesége, Celina, és lánya, Zosia, a Sópia téri cukrászdában szódavizet ivott. No és Alina, a Rosenzweig kávéházban szolgáló cseléd: egy órácskára kiszökött, hogy pihenjen. Behunyt szemmel feküdt a pékség mögötti gyümölcsösben. Szoknyáját feltúrte, és a nap felé tartotta fehér combját. A nő molnár kivette a lány mellét, a tenyerében forgatta, csókolgatta. A levegő spirálköreiben, bár nem tudtak róla, mindketten ott voltak, hol feljebb, hol meg valamivel lejjebb.

– Még ne, várj – szólt akadozva, félrehajtott fejlel Alina. De a Roman Mazur, a molnár, nem hallotta: a három szó, amit Alina fojtott hangon mondott, elakadt félúton a fű meg a körte- és almafák ágai között. Roman Mazur talán nem akarta hallani, talán épp ezektől a szavaktól nem bírta vámi tovább. Sietve, vagy inkább türelmetlenül húzta le fehér poros nadrágját. Darazsak zümmögtek felettük. A kert, Alina, a molnár meg a fűvön fekvő nadrág ott vonult a város fölött, a spirálkörön. Alattuk kitérult az egész járás: a dombokról kanyargó utak, a falucskák, külvárosok, a hársfák és gesztenyefák sűrűjébe merült templomok, a vonat, amely már Jaroslawiecen túl járt, a hazafelé tartó Pitruú és az anyja, a tehenek, a vadkörtefa, a muskátlik a Perec utca ablakában. S ők – a kert, Alina és a molnár – részei voltak ennek a szélesen elterülő, dúsan terített, tündöklő, a meleg levegő hullámain ugrándozó járásnak. Alina a térdére ejtette a szoknyáját. Ro-

man Mazur vállán hamar megszáradt a verejték. A molnár arccal Alina mellén feküdt, kemény borostája szúrta a lány bőrét. Alina ismerte ezt a fájdalmat: várta, sőt szüksége volt rá. Vágyott erre az érzésre. Magán hordta két találka között. A fájdalom nem múlt el, lemosni sem lehetett. Alina melleleg rendszerint felületesen mosakodott: nyakán és mellén szürke patakocskákban száradt meg a verejték. A molnár nem vette észre. Alina nyakát és mellét csókolgatta, miközben a szájával és nyelvével beszélgetett velük. E patakocskák is Alina bőrének jólismert ízét alkották. Roman Mazur nagyon várta már ezt az ízt, és nem kívánta, hogy más legyen. Alina és a molnár fölött már második éve hozott gyümölcsöt a kert.

A gyümölcsösből külön-külön távoztak: először Roman Mazur, majd – miután a férfi már eltűnt az utolsó fák és egresbokrok mögött – Alina. A lánynak úgy rémlett: a molnár siet. Ez néha megesett, úgyhogy Alina nem csodálkozott, hogy a molnár nem tűrte be rendszeren az ingét a nadrágjába. Az ing jobb szánya úgy lengett Mazur távolodó lépteinek ütemére, mint valami övébe dugott fehér zászló. Alina először leült, aztán elheveredett és megigazította a haját. Megérintette melleit, mintha ellenőrizni akarná, hogy ott vannak-e, ahol lenniük kell. Ott voltak. Nyakán és mellén érezte a molnár szúrós borostáját. Szívesen maradt volna még a kertben, de lustán feltápáskodott, felnézett az ég meg az ágakra. A kert északi oldala mögött ott magasodott a Szent Kereszt templom tomya; onnan, ahonnan Alina nézte, úgy látszott, mintha a körte- és almafák koronájában állna. Akárcsak az Unterrecht pékség képménye: az is a kert szélén álló fák közül nőtt ki, de alacsonyabb volt, mint a templomtorony, és nem volt kupola a tetején. A toronytól jobbra, közvetlenül a Krasnobrodzka előtt Samuel Kahan malmának vörös teteje bontakozott ki. A gyümölcsösben darazsak zümmögtek, madarak csiripeltek fojtott hangon, elcsigázva a forráságtól. Alina leporolta magát, és lesimitotta a szoknyáját. Elinult. Arca tűzelt, haja, bár megigazította, csapzottan lógott. Észre sem vette, hogy a szalag, amely kicsúszott a hajából, amikor Roman Mazurral feküdt, ott maradt a fűben, gyűrötten, megtapossa. Szoknyája beleakadt a csalánba, bozótba, a fűben heverő száraz ágakba. A pékség és a templom felé tartott,

az újavárosi főtér felé. A nap szenvedélyes, vég nélküli csókot nyomott az almafákra. Levelek és gyümölcsök csillogtak a fényben. Alina szédült: ha nincs a kémény meg a templomtorony, biztosan eltévedt volna. Szomjas volt. Lehajolt, felemelt egy körtét. A körte érett, lédús, de férges volt: egy még láthatatlan rovar járatai fúrták át keresztül-kasul a húsát. Az Unterrecht pékség felől nyerítés hallatszott; a közelben, közvetlenül a gyümölcsös mögött, valaki a kútba engedett egy vödört.

Alina már a gyümölcsös szélén járt, amikor úgy döntött: még marad egy kicsit. Bágyadtnak érezte magát, lába, talán a talaj egyenetlenségei miatt vagy talán mert át kellett gázolnia a fűvön és a gazokon, elnehezedett. Leült a fűbe, és nekidőlt egy almafának. Behunyta a szemét. Haja a fa kéreghez tapadt, lába a meleg fűbe süppedt. Összekulcsolta a térdét, ujjait összefonta. Szoknyáján, lábán, kezén játszott a fény. A levelekről és gyümölcsökről az ágakon és a törzsön keresztül lefolyt a meleg. Mozdulatlanul folyt, körbefonta Alinát is, mintha ő is a törzshöz tartozna. Alina felhúzta a szoknyáját a térdéig, kitakarta a mellét és a hasát. Teste elemyed, melege volt. Soha ennyire nem vágyott Roman Mazur közelségére, mindig ugyanolyan cirógatására, kemény borostájára, nyelvére, fogára, ujjaira, illatára. Túl hamar távozott a férfi, vagyis nem a megfelelő pillanatban. Megint Roman Mazur lélegzését hallotta, majd elhaló lépteit a bozótban, gallyak halkuló recsegését. Az egresbokor még utoljára megrezdült a kert végében, felfehérelt az ing szánya. A rovarok egyre csak zümmögtek. Alina egyedül volt, betöltötte a fájdalom és az almafa törzsén végigkúszó meleg. A törzsről a fűbe csúszott, elaludt. Mellén és hasán, ott, ahol Roman Mazur szája cirógatta és végigcsúszott a nyelve, most levelek közt áttörő napsugarak vándoroltak. Olyan finomak voltak, hogy az alvó Alina nem is érezte őket. Lépkedett felefelé a sűrű levegő spirálkörén, a kert, a főtér, az Unterrecht pékség, a Rosenzweig kávéház és Samuel Kahan malma fölé. Lassan emelkedett, anélkül hogy bágyadtságot vagy fájdalmat érzett volna, vágyódás és vágy nélkül. Mellette, ugyanazon a fényes gyűrűn, ott feküdt a fűben a szalag, fehérlett a molnár ingének a szánya, remegett a meglökött egresbokor.

Körner Gábor fordítása

A következőkben részletet közlünk a több közép-európai zsidó témájú könyv és cikk szerzőjeként ismert amerikai újságíró művéből. A könyv azért fontos, mert egyedülálló módon mutatja be, hogy a közép-kelet-európai zsidóság tömegeinek eltűnésével a térségben a zsidóság szinte kizárólag virtuálisan maradt csak fenn, azaz főleg a turista ipart támogatva él tovább az árnyéklétre kényszerített zsidó múlt. A magyar zsidóság nem véletlenül maradt ki Gruber fontos könyvéből, ezen a tájon ugyanis a zsidóság még él, ellentétben a könyvben leírt halott kultúrával. Bár a könyv a messziről jött ember látásával szemléli a történeteket, mondandója mégis, talán éppen ezért megszívlelendő.

RUTH ELLEN GRUBER

Virtuális zsidók*

„Vannak 400 év előttről, vagy akár a 20. századból származó és tipikusnak tekinthető történeteink arról, hogy amikor a zsidókat elűldözték, a helybeliek birtokukba vették házaikat és nem ritkán egyéb ingóságait is; azaz bizonyos értelemben gyilkoltak is, meg örökölték is”, írja **Raphael Vago**, a Tel-Aviv-i egyetem történésze. De vajon eszükbe jutott-e a történészeknek, hogy midőn a zsidókat elvitték és azok eltűntek, új keletkezett?

Úr, amely talán sohasem tölthető be újra, még akkor sem, ha az örökösök már birtokba vették házaikat, bútorkat és ingóságait.

A holocaust, súlyosbitva a hidegháborúval, a történelem legnagyobb és legfájdalmasabb folytonossági hiányát okozta a zsidóságban, légtüres teret, ürességet, fekete lyukat, sohasem hegedő sebet ütött, melynek hatása az európai gyilkos harcmezőknél jóval távolabbra terjed, s már messze nem csak azokról a közvetlen veszteségekről szól, melyeket a zsidók és más kiirtásra ítélt elszenvettek.

A legújabb, irányzatok egyáltalán nem az első jelei annak, hogy Európa keresztény társadalmá érdeklődést mutat a zsidók és problémáik iránt. A zsidó témák kortársi preferálása és a zsidó virtuális állapotok megteremtése – tudatosan vagy tudattalanul, – kísérletet jelent arra nézve, hogy ezt a folyto-

nossági hiányt és következményeit korrigálják.

A zsidóság és a zsidó örökség emlékezete érzelmileg terhelt, mégpedig különféle okok miatt: a hivatalos háború utáni tabuk, a kormányok politikája, az elhúzódó antiszemitizmus, az őszinte veszteségtudat vagy pedig a büntudat mind-mind segítették e terheltség kialakulását. A zsidókra és a zsidó közegre való jelenidejű emlékezés nem csak a múltnak, de olyan kortársi törekvéseknek is a szimbólumává válhat, mint a multikulturalizmus, a „hitelesség”, vagy a pán-európai eszmény. „Mi zsidók, Európa eltűnt faja vagyunk, legalábbis a nemzeti tudatban romantizálnak és és bölcsnek vélnek minket”, mondta nekem a klezmer zenész, **Michael Alpert**. A politikus, a személyesség és talán a vallásosság síkján belül ezekre a szimbólumokra reagál a jelen-

kor, és olykor segítenek nekünk eligazodni a mai világban. Emlékezet, vesztesség, vágyódás és manipuláció által a zsidó tér, amint ezt **Diana Pinto** írja, még mindig létezik. Azzal, hogy tanulmányozzuk, élvezzük, részt veszünk benne, feltámasztjuk, használjuk és olykor bálványt is gyártunk belőle, a „zsidó téma” univerzalizálódik. Azzal, hogy felélesztik, vagy legalábbis, hogy kísérletet tesznek erre, az utódok arra törekcsenek, hogy azonosuljanak a zsidó identitással, de nem csak ezzel, hanem annak külsődleges formáival is. Bár, amit „életre keltenek”, az néha csak egy groteszkül eleven csontváz.

A virtuális zsidóság megnyilvánulásai, ennek mozgatórugói számosak és különféle lehetnek. Ahogyan időben egyre távolabb kerülünk a holocausttól, gyors változáson mennek keresztül. Párhuzamosan azzal, hogy a posztkommunista országokban zajló demokratikus változások ismét normális mederbe terelik a történeteket, a zsidók maguk használják ki a kedvező légkört arra, hogy kihangsúlyozzák pozitív identitásukat. Teszik ezt gyakorló zsidóként, világi zsidóként, tudatosan zsidó életet élő egyénként, mint az egész társadalmat kreatívan gazdagító zsidók.

Zsidóknak és nem zsidóknak egyaránt gazdag információk és oktatási anyagok állnak rendelkezésére a zsidóságról, a zsidó kultúráról és történelemről. Meglehet, hogy még mindig nem „normális” dolog zsidónak lenni Európában, de a történelmi zsidó jelenlét elismerése, a zsidó történelem és tradíciók megismerése, a zsidó kultúra megbecsülése, a zsidó kultúrában való tevékeny részvétel sem abnormalis már. A hangversenyek, kiállítások, könyvek, fesztiválok, viták és tanfolyamok, amelyek az elmúlt években gombamódrá szaporodtak, valóságos hiányt töltenek be, a nemrég még létező pótlására vállalkoznak. Zsidó történelmi helyszíneket nemzeti kulturális emlékműként tartanak számon, és elarolt vagy államosított zsidó tulajdonokat szolgáltatnak vissza.

Ám a virágzásnak vannak árnyoldalai is. Sok zsidó szkeptikus, a filozofizmitizmust és az antiszemitizmust ugyanazon jelenség két megnyilvánulási formájának tartják. A nem zsidó mainstream számára gyakran könnyebb holt zsidókkal foglalkozni, mint az élőkkel; leegyszerűsíteni, egzotikusnak tekinteni, vagy történelmi távlatból szemlélni. A

* Ruth Ellen Gruber: *Virtually Jewish. Re-inventing Jewish Culture in Europe*, University California Press. Berkeley. Los Angeles-London. 2002.

zsidó kultúra, mondja a lengyel szociológus **Pawel Spiewak**, azt kockáztatja, hogy „*jelképekre és a konyhára redukálódik le*”. Izolálva elveszítheti értelmét és így „*csupán egyfajta folklorrá válik*”, melyet az emberek felismernek vagy megjelölnek, mint „zsidó”, de anélkül, hogy mélyebben megértenék, vagy elgondolkoznának sokszínűségén.

Valóban, a virtuális zsidó jelenségnek gyakran kevés köze van a zsidókhoz, inkább az adott nemzetre, mondjuk a lengyelre, az olaszra, a csehre, vagy a németre jellemző. A zsidó dolgok ismerete, illetve a társadalom részéről feléjük irányuló rokonszenv sem gyógyír a társadalom minden betegségeire és a zsidókkal szemben elkövetett mulasztásra. A zsidósággal kapcsolatos felmérések mély tudatlanságról árulkodnak; az előítéletek és a sztereotípiák az 1990-es évek végén még olyan országokban is makacsul tartják magukat, mint Olaszország, Németország és Lengyelország, amelyek pedig (úgy egyébként) bővelkednek a zsidó kultúra megannyi „megnyilvánulásában”, színházi és zenei előadásokban, tanfolyamokban, és könyvekben. Az iskolai oktatást súlyos mulasztás terheli azért, mert elmulasztották feldolgozni a zsidó tematikát a holocaust tapasztalatait is beleértve.

Még a felületes érdeklődés is eszközül szolgálhat arra, hogy megszabadítsa a zsidókat az őket körülvevő mítosztól, és megteremtse egy kevésbé tudatlan és, – remélhetőleg – nyitottabb, toleránsabb társadalmat. Még olyan divatos jelenségek, mint a „*Salom*”-örület a Cseh Köztársaságban (a nem zsidókból álló *Salom* zenekarról van szó, *A ford.*), a „zsidó” kávéházak Lengyelországban, vagy a klezmer dalok népszerűsége Németországban is utat nyíthat a zsidóság autentikus tartalmának mélyebb megismerése irányába. Ám nem minden CD-t vásárló, hangversenyre járó, vagy zsidó múzeumot, kiállítást megtekintő fogyasztó használja fel érdeklődését a mélyebb megértés eszközeként, éppen ellenkezőleg. De azok számára, akik hajlandóak arra, hogy elmélyüljenek, a „zsidó sikk” és a popkultúra fontos kitudulási pontként szolgálhat.

Bizonyos mértékig ezt igazolja **Moni Ovdia** olaszországi hatása. Az 1990-es évek elején Ovdia szinte az egyedüli olasz előadóművész volt, aki kimondottan zsidó műsorral lépett fel az olasz nagyközönség előtt. Eltekintve többér-

telműségétől, stílusa és előadásmódja szívenütötte az olaszokat és – az egyetemi oktatást is beleértve – katalizálta a növekvő érdeklődést. Az 1990-es évek második felére Ovdia tevékenysége olyan közeg létrehozásához járult hozzá, melyben természetesnek hatott a nagyszámú más, zsidó és izraeli kulturális és tudományos „termék” (publikációk, művészeti előadások, etc.) megjelenése. Mindezzel a zsidó identitás, élet és kultúra szélesebb spektrumának a bemutatása vette kezdetét.

Ebbe a kategóriába esik az 1997-es díjnyertes film, a *La vita é bella* (*Az élet szép*), **Roberto Benigni** alkotása. Teljesen világos a számomra, hogy Ovdia nélkül Benigni nem csinálta volna meg ezt a filmet. A nem zsidó Benigni Ovdia „tiszteletbeli zsidóként” dicsérte meg a munkájáért. Az Olaszországban és másutt folyó viták körül forogtak, hogy vajon Benigni nem banalizálta-e a holocaustot azzal, hogy az eseményt pusztán egy tragikomédia keretének tekintette. Van egy rendkívül fontos, és gyakran figyelmen kívül hagyott tényező, hogy zsidó főhősét, Guidot, Benigni átlagembernek, olasznak ábrázolta és nem neurotikus New York-i **Woody Allen**-nek, közép-európai kávéházi intellektüelnek, harcedzett izraelinek, esetleg kaftános, és jiddisül beszélő stett-lakónak. *Az élet szép* tehát hatékony és népszerű ellenszerét nyújtja a zsidókról és a judaizmusról alkotott társadalmi sztereotípiáknak, éppen ellentétben azzal, ahogyan az a médiából, a szórakoztató iparból, sőt, furcsa módon, még magából Ovdiaiból is „árad”.

A jelenség, amelyről könyvemben beszéltem, állandó változásban van és számos helyen még mindig újszerűnek hat. További fejlődése és végleges hatásai még nem beláthatóak. A kérdések, amelyeket feltettem és a rájuk adott válaszok még mindig nagyon is nyitottak. Mégis azt gondolom, hogy a zsidó téma egyre egyetemesebbé válik. Ha nem is nagyszámú a zsidóság, de azért a zsidó örökség – a társadalom döntő és meghatározó részére hat és hatni fog – a legkülönbözőbb szinteken. A 2000 szeptemberében megtartott első *Zsidó Kultúra Európai Napja* ezt nagyon meggyőzően igazolta. Ahogy már láttuk, helyi klezmer csoportok tucatjai tűntek fel, nemcsak azért, hogy megjelenítsék a múlttal való szimbólikus megbékélést, hanem, mert ezek az együttesek egyszerűen szeretik

a zenét. Ezek a zenekarok egyre inkább a sajátjuknak érzik ezt a muzsikát, a személyes kifejezés és interpretálás, a „világbeat” multikulturális repertoárjának széles spektruma épp olyan magától értetődő tárgyának, mint bármilyen más zenét.

De „jő-e ez nekünk zsidóknak”, ahogy a régi mondás járja? Ha bizonyos fenntartásokkal is, egészében véve azt mondanám, igen. Az európai lakosság nem kis hányada elkezdett valamit megtudni arról, kik is valójában a zsidók, és ráébredni arra, hogy a zsidóság és a zsidó kultúra gazdag és nélkülözhetetlen része a saját történelmüknek. Maguk a zsidók pedig, különösen a posztkommunista államok kialakuló közösségei, sokféle módon profitáltak az új légkör szellemiségéből.

A zsidókban egyre jobban tudatosodik, hogyha ők maguk nem veszik a kezükbe a dolgokat, a „zsidó témát” elorozhatják tőlük és a zsidó kultúra helyébe zsidó termékek kerülnek. Lényeges annak a hangsúlyozása, hogy a zsidók és a zsidó kultúra nem egyszerűen poros vagy szentségként tisztelt múzeumi ereklyék. Élő zsidó dimenzió hiányában a virtuális zsidó világ steril sivataggá válhat, a kísértet járta zsidóság senkiföldjévé. A zsidók egy része hozzáfogott ahhoz, hogy felmérje, mit hoz számára a jelenség jövője, és aktívan vesznek részt ebben; a zsidó szervezetek pedig stratégiák kidolgozásával próbálkoznak.

A jövő kulcsa az ezekre a problémákra adott válaszokban rejlik. De ezek a válaszok, reakciók is változatosan mennek át. „*Ez attól függ, hogy hogyan jelenítjük meg a problémát*”, mondta az angol tudós, **Jonathan Webber**, az 1999 februárjában, Párizsban megtartott konferencián, melynek témája a 21. század zsidó kultúrája volt. „*Különbség van a hivatalos, létező judaizmus és a zsidók valóságos élete között. És van egy képzelt, a semmiből kreált judaizmus is. Hogyan képviseljük a zsidó kultúrát mi zsidók, magunk felé, a nem zsidók felé, és a média felé? Vegyünk benne részt, vagy csak nézői legyünk?*” De nemcsak erről van szó, figyelmeztetett Webber. „*A zsidó kultúra megjelenése, megjelenítése és értelmezése maga is állandó mozgásban van. A zsidó kultúra úgy változik, hogy illúzió lenne minden egyoldalú ábrázolás*”.